

Terör Yönetimi Kuramı Işığında Yasak Ağaç

Ferdi Kırac

Öz: Bu teorik çalışmada, Kur'an'da bahsi geçen yasak ağaç sembolü (Kitab-ı Mukaddes'te "yasak meyve") sosyal psikolojinin motivasyonel teorilerinden biri olan Terör Yönetimi Kuramı ve kuramın hipotezlerini test eden ampirik araştırma bulguları ışığında değerlendirilmiş ve yeni bir yoruma tabi tutulmuştur. İnsanın düşüşü ve dünyada gözlenen kötülüklerin kaynağı açısından önem arz eden yasak ağaç sembolüne dair gelenek içinde yapılan yorumların, yasak ağacın taşıdığı etik ilkeyi ortaya koyma noktasında yetersiz olduğu düşünülmüştür. Ayrıca, yasak ağacın gündelik yaşamda neye tekabül ettiğinin izah edilmediği gözlenmiştir. Bu nedenle, çağımızın bilgi birikimi dikkate alınarak, yasak ağaç sembolünün tekrar bir yoruma tabi tutulması gerektiği düşünülmüştür. Çalışmanın sonunda, yasak ağaç ile sembolize edilen gerçekliğin, ölümsüzlük arzusu ve dünya yaşamında ölümsüzlük uğruna gerçekleştirilen tüm insan girişimleri olduğu iddia edilmiştir. Kaçınılmaz bir insan gerçeği olan ölümlülük karşısında ortaya çıkan ölümsüzlük arzusu ve ölümsüzlük adına gerçekleştirilen girişimlerin, ne yolla kötülüklere (düşüşe) sebep olduğu ise Terör Yönetimi araştırmalarından elde edilen ampirik bulgular ışığında açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Âdem, yasak ağaç, düşüş, şeytan, terör yönetimi, ölüm kaygısı, ölümsüzlük

Abstract: In this theoretical study, the symbol of the forbidden tree narrated in Quran (forbidden fruit in Bible) was analyzed and reinterpreted in the light of Terror Management Theory, a motivational theory of social psychology. The traditional interpretations made on the symbol of the forbidden tree that has significant implications for the origin of evil in the world, were thought to be unsatisfactory to demonstrate the ethical principle the forbidden tree conveyed. In addition, it was observed that what the forbidden tree symbol corresponded to in social life was not clearly explained. For that reason, a reinterpretation of the forbidden tree symbol in the light of contemporary knowledge was thought to be necessary. In the study, it was claimed that the reality symbolized with the forbidden tree was the desire to be immortal and all human attempts to achieve immortality. Relying on the empirical findings obtained from terror management research, the ways how the desire for immortality and the attempts to be immortal engendered evil in the world was clarified.

Keywords: Adam, forbidden tree, fall, devil, terror management, death anxiety, immortality.

@ Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi. kiracferdi@yahoo.com.tr

Giriş

Batı'da yirminci yüzyılın büyük bölümünde, din ve psikoloji arasındaki ilişki tek yönlü olmuştur. Nelson'un (2009) deyiimiyle, psikologlar dini konularda kendi bakış açılarından çalışmalar yaparken, dindar uzmanlar ve düşünürler psikolojik teoriler ve teknikler üzerinde kendi bakış açıları çerçevesinde çalışmalar yürütmüşlerdir (s. 28). Psikoloji tarihinde, James, Freud, Jung ve Fromm gibi psikologların, zaman zaman açıklayıcı (explanatory), zaman zaman tanımlayıcı (descriptive) bir tutumla dine dair konuştukları da gözlenmektedir (bk. Wulff, 1997). Bu psikologlardan bazıları, dinin gerçeklik boyutuna dair spekülasyonlarda bulunup, modern din psikolojisinin "dinin kendisine dair doğruluk-yanlışlık iddiasında bulunmak" ilkesini ihlal ederken, bir kısmı sadece tanımlayıcı davranmış, yer yer kutsal metinlere referans vererek, insan gelişimine ve büyümesine ışık tutacak yorumlar yapmışlardır. Yine ampirik din psikolojisinin en önemli isimlerinden, Hood, Hill ve Spilka (2009), din psikolojisini, "dinin, psikolojik analiz düzeyinde incelenmesi" diye tanımlamışlar ve motivasyon, biliş ve davranışı çalışma konusu edinen psikolojinin özel bir uygulama alanı olarak görmüşlerdir. Onlara göre, din psikolojisinin çalışma konusu, haddi zatında, dinin kendisi, doğruluk-yanlışlık iddiası değil, dinsel motivasyon, biliş ve davranıştır (Hood, Hill ve Spilka, 2009, s. 3). Bu tanım, bazı problemler içermekle birlikte, din psikolojisi çalışmalarında yaygın anlayışı yansıtmaktadır. Nelson'a (2009) göre, dinsel düşüncelerin salt psikolojik bakış açısı ile ele alınması, teolojik inançların yozlaşması tehlikesini beraberinde getirebilmektedir.

1950'lerden itibaren, "bütünleştirme (integration)" hareketi, teori ve araştırmada psikolojik ve teolojik bakış açılarını bütünleştirme girişimlerini tarif etmek için kullanılmaya başlamıştır (Nelson, 2009, s. 28). Bütünleştirme hareketinin fikir birliğinde olduğu nokta, psikoloji ve Hristiyanlığın birbirini aydınlatma potansiyeline sahip oldukları fikri olmuştur (Ellens, 2004). Psikoloji ve dinin bütünleştirilmesine dair girişimler içerisinde, her iki disiplinin ilgi alanlarının ve gerçekliğe yaklaşımlarının farklı olduğunu, fakat gerçekliğin daha iyi bir resmi için birbirini tamamlaması gerektiğini (ayrışma modeli) düşünenler, din ve bilimin ilgi alanlarının bazı noktalarda örtüştüğünü fakat gerçeklik iddialarının birbiri ile zıt olduğunu ileri sürenler (çatışma modeli), bilim ve dinin bazı konularda aynı soruları sorduğunu ve insan davranışına dair birbirini tamamlayıcı yanıtlar verdiğini, bu nedenle, bilim ve dinin birbirine çok şeyler katabileceğini düşünenler (tamamlama modeli) olmuştur (Nelson, 2009, s. 30). Gorsuch (2002) ise diyalogsal bir bütünleşmeyi savunmuş olup, her iki alanın birbirine saygı duyması gerektiğini düşünmüştür.

Ayrıca, bilimsel bilginin ötesinde diğer kaynakların da kullanışlı olduğunun kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Bu çalışmada, epistemoloji ve ontoloji anlayışları farklı da olsa, psikoloji ve dinin birbirine katacağı çok şey olduğunu iddia eden tamamlayıcı model ve diyalogsal entegrasyon modeli benimsenerek, Kur'an'ın Âdem kıssasında bahsi geçen yasak ağaç ve düşüş (hubut) konusu, sosyal psikolojinin güncel kuramlarından Terör/Dehşet Yönetimi Kuramı ışığında tekrar değerlendirilecektir. Neredeyse her kültürde ve kutsal metinde, ilk insan ve kötülüğün dünyaya yayılması anlatılarının var olması (bk. Destan, 2014), Kur'an'da anlatılan Âdem kıssası ve yasak ağaç sembolünün, insanın varoluşsal gerçekliğine dair önemli bilgiler içeriyor olabileceğini akla getirmektedir. Ancak, genelde Âdem kıssası özelde yasak ağaç ile ilgili yorumlar incelendiğinde, dindar bireyin gündelik yaşamında karşılık bulan yorumların yapılamadığı gözlenmektedir. Bu problemten hareketle, Kur'an'da Âdem kıssasında anlatılan yasak ağaç sembolü, Terör Yönetimi Kuramı'nın insan doğasına dair anlayışımıza katkıları dikkate alınarak tekrar değerlendirilecektir.

Öncelikle, Kur'an'da Âdem kıssasına dair pasajlar sunulacak ve sonrasında, yasak ağaç metaforunun anlaşılması açısından önem arz eden literalizm, sembolizm ve demitolojizasyon tartışmalarına kısaca değinilecektir. Daha sonra, yasak ağaç sembolüne dair yorumların yetersizliğini ve yeni bir yorumu hak ettiğini göstermek için, kıssaya dair yorumlar aktarılacaktır. Son olarak da, sosyal psikolojinin güncel teorilerinden Terör Yönetimi Kuramı ve kurama dayalı yapılan ampirik araştırma bulguları sunulup, kuram ve ampirik bulgular eşliğinde yasak ağaç sembolünün ne anlama geldiğine dair yeni bir yorum yapılacaktır. Bu sayede, dindar birey için etik yaşamın kaynağı olarak görülen kutsal metindeki bir sembolün, pratik yaşamda somut bir karşılık bulmasına katkı sunulacaktır.

Kur'an'da Âdem Kıssası

Kur'an'ın farklı bölümlerinde anlatılan Âdem kıssasına dair pasajlar bir araya getirildiğinde, Âdem'in yaratılması, meleklerin Âdem'e secde etmesinin istenmesi, İblis'in secde emrine karşı gelmesi, kovulması ve mühlet istemesi, Âdem'i ayartması, Âdem'in yasak ağaca dokunması, cennetten kovulma ve Âdem'in tekrar tövbe etmesi gibi sahneler görülmektedir. Kıssa şöyledir:

Allah, meleklerle, kuru bir çamurdan, cıvık bir balçıktan insan yaratacağını söylemiş, onu belli bir düzgünlüğe erdirmiş, ruhundan üflediğinde, ona (insana) secde etmelerini istemiştir. İblis dışında meleklerin tümü secde etmiş, İblis ise kibire sap-

mış ve nankörlerden, kâfirlerden olmuştur. İblis, “Ben ondan daha hayırlıyım; onu çamurdan beni ateşten yarattın.” gibi gerekçeler sunarak, Allah’ın isteğine karşı çıkmış, Allah da büyüklük tasladığı için onu kovmuş ve lanetlemiştir. İblis, Allah’tan insanların tekrar diriltileceği güne kadar süre istemiş, bu isteği kabul edilmiştir. Bunun üzerine İblis, “Beni azdırmama yemin olsun ki, onları saptırmak için senin dosdoğru yolun üzerine kurulacağım. Onlara, önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından musallat olacağım, birçoklarını şükreder bulamayacaksın. Beni azdırmama yemin ederim ki, yeryüzünde onlar için mutlaka süslemeler yapacağım ve içlerinden riyaya sapmamış, samimi kulların müstesna onların tümünü kesinlikle azdıracam. Onun (Âdem’in) soyunu, pek azı hariç, hükmüm altına alacağım.” demiştir. Şeytanın bu sözleri üzerine Allah, “Azgınların seni izleyenleri dışında, benim kullarım üzerinde senin elinde hiçbir güç-kanıt olmayacaktır. İnsanlardan güç yetirdiğini sesinle yerinden oynat, atluların ve yayalarınla yaygara çıkarıp üzerlerine çullan, mallarda, evlatlarda onlara ortak ol, onlara sürekli vaatle bulun. Şeytan onlara bir aldanıştan başka ne vaad eder ki?” diyerek yanıt vermiş ve şeytana uyanların cehennemde cezalandırılacağını söylemiştir (Araf, 11-18; Bakara, 34; Hicr, 28-43; İsrâ, 64-65; Sad, 71-74).

Kur’an’da, Âdem’in yaratılması, şeytanın isyanı ve kovulması sahnesinden sonra, Âdem’in cennete yerleştirilmesi, yasak ağaca dokunması için şeytanın onu ayartması ve Âdem’in cennetten çıkarılması sahnesi anlatılmaktadır. Allah, “Ey Âdem, sen ve eşin cennete yerleşin ve orada dilediğiniz yerde, bol bol yiyin. Burada ne acıkman söz konusudur ne de çıplak kalman. Sen burada ne susayacaksın ne de güneşten yanacaksın. Ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zulme sapanlardan olursunuz.” diyerek bir ağacı yasaklamış ve “Ey Âdem! Şu (İblis), senin de eşinin de düşmanıdır, dikkat et de sizi cennetten çıkarmasın. Sonra bedbaht olursun.” diyerek de İblis’e karşı uyarılmıştır. İblis, kendilerine gizlenmiş çirkin yerlerini, onlara açmayı amaçlayarak, Âdem ve eşine “Rabb’inizin sizi şu ağaçtan uzak tutması, iki melek olmayasınız yahut ölümsüzler arasına katılmayasınız diyedir. Sana, sonsuzluk ağacıyla eskimez-çökmez mülk ve saltanatı göstereyim mi?” demiştir. Bu ayartıcı sözlerinden sonra, “Ben size öğüt verenlerdenim.” diye yemin ederek onları kandırmıştır. Âdem, Allah’a verdiği ahdi unutmamış, kararlılık gösterememiş ve ağaçtan yemiştir. Ağaçtan tattıklarında, çirkin yerleri kendilerine açılmış, cennet yaprakları ile üzerlerini örtmeye başlamışlardır. Kısacası Âdem, Rabb’ine isyan etmiş, azmış ve ziyana uğramıştır (Araf, 19-22; Bakara, 35-36; Taha, 118-121).

Bunun üzerine Allah “Bir kısmınız bir kısmınıza düşman olarak aşağıya inin. Belli bir süre kadar yeryüzünde sizin için bir bekleme yeri, bir nimet/bir yararlan-

ma imkânı olacaktır. Birbirinize düşmansınız. Benden size bir hidayet geldiğinde, benim o hidayetime uyan artık ne sapar ne de bedbaht olur. Benden size bir yol gösteriş ulaşır da kim bu yol gösterişime uyarsa artık böylelerine hiçbir korku yoktur. Onlar kederle de yüz yüze gelmeyeceklerdir. Nankörlüğe sapıp ayetlerimizi yalanlayanlara gelince onlar, ateşin dostu olacaklardır.” diyerek Âdem’i cennetten çıkarmıştır. Âdem ve yanındakiler “Ey Rabb’imiz! Öz benliklerimize zulmettik. Eğer bizi affetmez, bize acımazsan elbette ki hüsrana uğrayanlardan olacağız.” diyerek pişmanlıklarını göstermişler, Allah da, kendisine yönelmesi için ona bazı kelimeler öğretmiş, tövbesini kabul etmiş ve onu doğruya yöneltmiştir (Araf, 24-25; Bakara, 36-39; Taha, 122-123).

Âdem kıssası ile ilgili geçmişte ve günümüzde birçok tartışma yapılmıştır. Âdem, ilk insan mıdır, Allah, melekler, İblis ve Adem’in diyalogu doğrudan mı olmuştur, cennet ebedi saadet yurdu cennet midir, yasak ağacın niteliği ve anlamı nedir, Âdem’in eylemi günah mıdır değil midir, günah işlediğinde peygamber midir değil midir soruları bu tartışmalardan bazılarının temelini oluşturmuştur. Yorumların bazıları, kıssayı, kelamsal ön kabuller ışığında, bazıları ise rivayetler ışığında ele almıştır. Kıssayı kısmen literal anlayanlar olduğu gibi, sembolik ve mitik öğeler barındırdığını düşünüp yorumlarını bu yönde yapanlar da olmuştur. Sonraki bölümlerde, önce literalizm ve sembolizm tartışmasına, sonra ise Âdem kıssası ile ilgili yapılan yorumlara değinilecektir.

Literalizm, Sembolizm, Demitolojizasyon

Kutsal metinlerin nasıl anlaşılması gerektiği problemi, din dili tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Din dili ifadesi en geniş anlamıyla bütün teolojik konuşmaları içine almakla birlikte, daha dar anlamıyla kutsal metinlerin dili kastedilmektedir. Din dili tartışmaları, din dili literal midir, sembolik midir, din diline rasyonel bir temel bulunabilir mi yoksa din dili imanın objesi midir, din dilindeki antropomorfik ifadeler reel midir değil midir, kültür, düşünce dünyası, tarih ve çevreden etkilenen ve dünyanın kategorik alanına ait olan dil özellikle metafizik alana dair din dilini aktarmayı başarabilir mi gibi konuları içermektedir (Tokat, 2009).

Din felsefesi alanında, din diline dair birçok kuram geliştirilmiştir. Bu konuda yapılan tartışmalar bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Burada konumuz açısından, literal ve sembolik din anlayışından kısaca bahsedilecektir. Tek anlamlı dil kuramına göre, insanın kendi dünyasında kullandığı önerme ve kelimelerle Tanrı hakkında kullandığı kelimeler aynı anlama sahiptir. Buna göre, “Tanrı’nın eli, yüzü”

gibi ifadeler, hiçbir yorum yapılmadan, kelimelerin insani kullanımı neyse öyle anlaşılmalıdır. Bu anlayış, İslam dünyasında “müşebbihe ve mücessime” mezhebini temelini oluşturmaktadır. Lafızcı anlayış antropomorfizmle sonuçlanmaktadır (Tokat, 2009).

Âdem kıssasını yorumlarken, bazı yorumcuların, kıssayı literal yani tarihin bir noktasında olmuş, gerçek bir olay gibi algıladıkları görülmektedir. Bu literal yorum öyle boyutlara ulaşmıştır ki, Âdem’in yerleştirildiği cennetteki yasak ağaç, meyve türlerinden bir meyve midir yoksa buğdaygillerden bir bitki midir gibi tartışmalara girenler bile olmuştur (bk. Kahraman, 2013). Kıssanın genel olarak literal anlaşılması, çözülmesi imkânsız çelişiklere, tutarsızlıklara neden olmuştur.

Bazıları ise, din dilinin sembolik yapıda olduğunu iddia etmişlerdir. Farabi çizgisinde giden filozoflar, sadece Tanrı hakkındaki ifadelerin değil, tümünden dinin sembolik yapıda olduğunu düşünmüşlerdir. Mistik düşünce, din dilinin rasyonel olmadığı için değil, bir deneyimin ifadesi olduğu için sembolik olduğunu iddia etmiştir. Onlara göre, eşyanın hakikatine ancak dinî tecrübeyle ulaşabiliriz (Tokat, 2009).

Tartışmanın sembolizm tarafında, Kur’an kıssalarının mitolojik unsurlar taşıdığını iddia edenler de olmuştur. Öztürk (2004a), sembol ve mitin, gerçekliği anlatma niteliklerinin farklı olduğunu, sembol statik bir niteliğe sahipken, mitin, içerdiği olaylardan dolayı, canlı ve dinamik bir niteliğe sahip olduğunu belirtmiştir. Koç (1998) mitolojilerin, dinî ve metafizik gerçeklikleri hayali ve düzmece öyküler içinde sunan aktarım biçimleri olduğunu, akli ve dini önermelerle ifade edilemeyecek kadar karmaşık ve derin gerçekliği, basite indirgeyerek anlatma işlevi gördüklerini vurgulamıştır.

Batı’da, Rudolf Bultmann, kutsal metinlerin mitolojik bir anlatı olduğunu düşünüp mitlerden arındırma (demitolojizasyon) girişiminde bulunan Protestan bir teologdur. Bultmann’a göre, ilk dönem Hristiyanların dünya görüşünü şekillendiren temel unsur mitoloji idi. Bu yüzden mesajı, içinde doğdukları dönemin dünya tasavvuruna göre formüle etmişlerdir. Yeni Ahit’in dili, o dönemin tasavvuruna ait olduğundan, literal olarak modern çağ insanı tarafından anlaşılmamaktadır ve bu da mesajın hakikatinin perdelenmesine neden olmaktadır. Bu yüzden, bu mitik anlatımlar, varoluşsal yorum süzgecinden geçirilmeli ve çağın anlayışına sunulmalıdır. Bultmann’a göre, İsa’nın babasız doğumu ve tanrısal niteliği, o dönem insanının doğal olay ve olguları mucizeye çeviren mitolojik dili idi. Böylesi müstesna bir kişi, herkesin dünyaya geldiği gibi dünyaya gelemezdi. Birçok İlk Çağ tanrısı gibi o da babasız olmalı idi. Yine ona göre, İsa, her şeyini yitirmiş insanlar için, ışık ve

aydınlık bir gelecektir tarzındaki bir hakikat, İncillerin tanıkları tarafından “Körler görür.” diye ifade edilmiştir. Bu mesaj, mitolojik dil içinde, “ O, ölüleri diriltir” diye maddileştirilmiş ve kaybolmuştur (akt. Öztürk, 2004a).

Hristiyan dünyasında olduğu gibi, İslam dünyasında da kutsal metinlerdeki kıssaların mitolojik nitelik taşıdığını doğrudan iddia edenler olduğu gibi kıssalara dair yaptıkları yorumlarla en azından kıssaların sembolik ve tarihte gerçekten yaşanmış olaylar olmadığını ima edenler de olmuştur. Halefullah (1947/2002), Kur’an kıssalarının bazılarının tamamen mitolojik ya da temsili olduğunu iddia edenlerdendir. Ona göre, Süleyman kıssasında anlatılan Hüdhdüd ve karınca fabl türünde bir anlatımdır. Öztürk (2004a), vahdet-i vücutçu tasavvuf geleneğinde de Kur’an kıssalarını demitolojize etme teşebbüsleri olduğunu ve bu teşebbüslerin, Kur’an’ın temel hedefi tarih anlatmaktan öte, dini-ahlaki bir mesajı iletmek olduğu için, ilahi vahye bağlılık noktasında bir risk taşımadığını belirtmiştir. Ayrıca, Kur’an’da geçen kıssaların bazılarının tarihsel gerçekliğinin inkâr edilemeyeceğini, fakat bazılarının tarihsel gerçekliği olmadığı halde, muhatabın kıssadan hisse çıkarmasını sağlamak için anlatılmış temsili hikâyeler olabileceğini vurgulayarak, bazı kıssaların mitolojik karakterli olabileceğini düşünmüştür.

Âdem Kıssasına Dair Yorumlar

Geleneksel anlayış içinde Âdem kıssasına dair yorumların çoğu, çalışmamızın konusunu oluşturan yasak ağaç sembolünün taşıdığı mesajı perdeler nitelikte olmuştur. Birçok yorumcunun kıssaya teolojik ön kabuller ve literal bir okuma ile yaklaşmış olması, genelde kıssanın tamamının özelde ise yasak ağaç sembolünün pratik yaşamda yeterince karşılık bulamamasına sebep olmuştur. Bu nedenle, bu bölümde, Âdem kıssasına dair gelenekte ve günümüzde sıklıkla yapılan yorumlara yer verilerek, yasak ağaç sembolünün yeni bir yorumu ihtiyacı olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Âdem kıssasına dair önemli tartışmalardan biri, Âdem’in bireysel olarak ilk insana ve ilk peygambere mi, tüm insan türüne mi işaret ettiği konusunda yapılmıştır. Öztürk (2004b), Âdem kelimesinin Sümer dilinde babam anlamına gelen *adamu* kelimesinden, Asur-Bâbil dilinde, yapılmış, meydana getirilmiş veya ortaya konulmuş gibi anlamlar içeren *adamu* kelimesinden, Sâbiî dilinde ise kul anlamına gelen *adam* kelimesinden türetilmiş olma ihtimalinden söz edildiğini aktarmıştır. Ona göre, Kur’an’da, tek başına kullanıldığı ayetlerde özel isim çağrışımı yaratsa da, birçok ayette insan türü anlamında da kullanılıyor olması muhtemeldir. Bu düşün-

cesine gerekçe olarak “...çamurdan beşer yaratacağım” (Hicr, 28) ve “...sudan beşer yaratıp...” (Furkan, 54) ayetlerindeki “beşer” kelimesinin, insanın başlangıçta bir birey olarak değil, bir tür-cins olarak yaratıldığını ima etmesi ve İbranca’da Adam sözcüğünün insan türü için kullanılmasını göstermiştir. Yine Öztürk (2004b), Âdem ve eşinin, Sünni âlimlerce ilk insan olarak algılandığını, bazı mutasavvıflar ve Batıni ekol temsilcilerinin, Âdem’den önce nice nesiller gelip geçtiğini düşündüklerini, Kur’an’a bakarak, bu konuya son bir nokta koymanın zor olduğunu belirtmiştir.

Âdem kıssasında anlatılan senaryonun nerede gerçekleştiği tartışılan konulardan bir başkası olmuştur. Cennet kelimesi, örtmek, gizlemek anlamındaki *c-n-n* kökünden türetilmiştir. “Ağaçlı olup ağaçları yeri kaplayan her bahçeye cennet denilmektedir.” (Rağıp, 2012, s. 243). Mütakellim ve müfessirlerin bir kısmı Âdem ve eşinin, ebedi saadet yurdu cennette yaratıldığını ifade ederlerken bir kısmı da dünyada yaratıldıklarını iddia etmişlerdir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Mâturidî (ö. 333/944), Kâ’bî (ö. 319/931) ve Ebû Müslim el-İsfahânî (ö. 322/934) gibi bazı âlimler Âdem’in iskân edildiği cennetin yeryüzünde olduğu fikrini benimsemiştir (Öztürk, 2004b). Kahraman (2013), cennetin yeryüzünde bir yer olduğunu iddia edenlerin, mükâfat yurdu cennette bir sınırlama olmayacağını, orada günah işlenmeyeceğini, şeytanın oraya giremeyeceğini, ebediyet yurdu olduğu için oraya girenin tekrar çıkmayacağını delil gösterdiklerini, mükâfat yurdu olan cennet olduğunu savunanların ise, “İnin oradan!” ibaresini ve Muhammed Peygamber’in Miraç’ta cenneti müşahade etmesi gibi rivayetleri delil gösterdiğini belirtmiştir. Dartma (2009), onların bir süre yaşadıkdan sonra öleceklerinin haber verildiği Araf Suresi’nin 25. ayetine dayanarak, cennetin, sonsuzluk cenneti olmadığı, yeryüzünde bir cennet olduğu kanaatine varmıştır.

Âdem ve eşinin yerleştirildiği cennetin, dünyada olmadığını iddia edip, “İnin oradan!” ibaresini delil gösterenlere karşı Öztürk (2004b), “Âdem’in *hubûtu*, fizikötesi âlemdeki bir cennetten nesnelere dünyasına düşmekten öte bolluk ve bereket içindeki bir hayat ortamından başka bir ortama, yani daha çetin hayat şartlarının tecrübe edildiği başka bir ortama yahut duruma intikal etmektir.” diyerek yanıt vermiştir. Klasik dilcilerin bazılarının, hubut (düşme) kelimesini, somut anlamda, bir yerden bir yere gitmek, bir yerde konaklamak, hor ve küçük görmek, gözden düşmek anlamlarında kullandıklarını aktararak, cennetin yeryüzünde bir yer olduğu kanaatinde olduğunu belirtmiştir.

Cennetin, ebedi saadet yurdu olduğunu düşünenler, rivayetlere dayanarak, akıl almaz ve içinden çıkılmaz yorumlara gitmişlerdir. Örneğin, kıssada anlatılan ve işlendiği anda zulümle sonuçlanacak eylemin niteliğine dair zorlama yorumlar

yapmışlardır. Hatta bazıları Âdem'in, eşinin, yılanın ve şeytanın dünyada nerelere, hangi bölgelere indiğine dair birçok görüş bildirmişlerdir (Kahraman, 2013).

Bir diğer mesele ise Âdem kıssasında, Allah, melekler, Âdem ve İblis arasında geçen diyalogların doğası ile ilgilidir. Kıssa, bu diyalogu, canlı, doğrudan ve yüz yüze gerçekleşmiş gibi anlatmaktadır. Bu noktada Öztürk (2005), konumuz açısından da önem arz eden bir tespitte bulunmuştur. Ona göre, şeytan ve Allah arasında geçen diyalogların literal anlaşılması durumunda, Allah'ın adaleti, insan ve cinin hürriyeti başta olmak üzere çok ciddi paradokslar ortaya çıkacaktır ve bu diyalogların temsili-sembolik-metaforik olarak algılanması gerekmektedir. O, bu anlatının, insanda zaten mevcut olan iyilik ve kötülük ya da hayır ve şer (fücur ve tagva) arasındaki kadim çatışmanın bir ifadesi olarak algılanması gerektiğini söyler. İblis ya da şeytanın bir metafor olduğunu, onun ne yapıp ettiğinin ancak psikolojik deneyimle anlaşılabileceğini belirtmiştir. Yine Öztürk (2005), şeytanın Kur'an'da hem insanlar hem cinlere ait bir sıfat olması ve çok kere çoğul şekliyle kullanılmasının, onun nesnel gerçekliği bulunan bir varlığa işaret etmekten ziyade, soyut kötücül güçleri veya kötülük üreten çeşitli unsur ve faktörleri imlediğini düşünmenin mümkün olduğunu belirtmiştir. Bakara Suresi'nin 34. ayetinde, Allah'ın secde etme emrine karşı gelen varlığın ismi İblis olarak geçmekte, aynı surenin 36. ayetinde ise Âdem ve eşinin cennetten kovulmasına vesile olan varlığın adı Şeytan olarak zikredilmektedir. Buna da dayanarak İblis ve Şeytan'ın, bilincimizin dışında algılanan düşman ya da kötücül bir gücün ya da yıkıcılığın kişileştirilmesi, nesnelleştirilmesi olabileceğini düşünmüştür. Ona göre, şeytan, insan ruhunda kendini hissettiren etkin ve sürekli bir güç olgusudur. Kur'an'daki hikâye ise bu olgunun mitsel bir tasviridir. Bu düşünce ile paralel olarak, Düzgün (2012), Şeytan'ın insan ve cinlerin kötü olanlarına verilen bir sıfat olduğunu, nefsin, sürekli kötülüğü emreden yönüyle (emmare nefis) özdeşleştiğini belirtmiştir. Ona göre, insanın kalbine vesvese sokan kendisinden başkası değildir. Bütün vesveselerin kaynağı olgunlaşmamış ve gönülden inanmamış insanın kendi zihninin ürettikleridir.

Bu çalışmanın asıl konusunu oluşturan yasak ağaç ve yasak ağaca yaklaşma meselesi de tefsir ve kelamın önemli bir problemi olmuştur. Geleneksel anlayışa göre, Âdem hem ilk insan hem de ilk peygamberdir. Bazıları, Âdem'e günah işledikten sonra peygamberlik verildiğini iddia ederek, peygamberlerin ismeti doktrinini güvenceye almışlar, bazıları da işlenen günahın zelle cinsinden küçük bir hata olduğunu savunmuşlardır. Mütekellimler ve müfessirlerin neredeyse tamamına göre, Hz. Âdem'in yasak ağaca yaklaşması peygamberlikten önce vuku bulmuştur. Maturidi, bu ağacın "ilim ağacı" yani "hayrı ve şerri bilme ağacı", Taberi, "ebedilik ağacı", İbn-i

Kesir ise, “Mekkelilerin bilip yediği ebedilik ağacı” olduğunu söylemişlerdir. Bu ağacın ne tür bir ağaç olduğu hakkında ise, o bir buğdaydı diyenler olduğu gibi, onun meyve cinsinden bir ağaç olduğunu düşünen ve incir, üzüm, hurma ya da zeytin olabileceğini savunanlar da olmuştur. Birçok müfessir ise, bu ağacın ne olduğunun Kur’an tarafından belirtilmediğini, bu yüzden spekülasyon yapmanın doğru olmadığını, ayrıca, ağacın ne ağacı olduğunu bilmenin ne dünyevi ne de uhrevi bir faydasının olmadığını belirtmişlerdir (Kahraman, 2013). Görüldüğü gibi, yasak ağaç ve yasak ağaca yaklaşma konusunda yapılan tartışmalar, yasak ağaç sembolünün anlamından çok, yasak ağaç ve Âdem’in yasak ağaca dokunması ile ortaya çıkan zulüm karşısında, ismet anlayışı neticesinde ortaya çıkan çelişkiyi çözebilmeye odaklanmıştır.

Kahraman (2013), yasak ağacın, Âdem’in karşısında durmadığı, onun beşerî duygu ve arzuları olduğunu, bunların başında da, cinsel arzu, yeme ve içmenin geldiğini düşünmüştür. Müfessirlerin ve kelimcilerin, yeme-içme kısmına daha çok vurgu yaptıklarını, cinsellik kısmına pek değinmediklerini belirtmiştir. Yine, ağaca dokunmanın, neslin devamını sağlayacak olan işlemi yerine getirmek olduğunu ya da nikâhsız birliktelik anlamının da düşünülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Aça (2009) da, yasak ağaca yaklaşma ile ortaya çıkan çıplaklığı, karşı cinslerin birbirlerinin bedenlerinin ve cinselliklerinin farkına varması, cinsel organların vücut sıvılarını atmak dışında, başka bir işlevinin daha olduğunun anlaşılması olarak yorumlamıştır. Yasak ağaca dokunmayı ve sonrasında ortaya çıkan çıplaklığı, cinsellik ve neslin devamı ile ilişkilendiren bu yorumlar doyurucu değildir. Çünkü, bu yorumlar, yasak ağaca dokunulduğunda zulüm işleneceğini bildiren ve ağaca dokunmanın cennetten çıkarılma ile neticelendiğini bildiren Kur’an ayetlerini yeterince izah etmemektedir.

Âdem’in verilen “ahd”e muhalif davranması meselesi de bu bağlamda değinilmesi gereken bir konudur. Bir kısmı “nesiye” lafzını, “nisyan (unutmak)” manasında alırken bir kısmı “terk etti” manasında yorumlamıştır. İlk manayı tercih edenlerin görüşü kısmen ideolojiktir. Çünkü, onlara göre Âdem bir peygamberdir ve ismet sıfatı ön kabulü, eylemin çok kötü (günah) olmaması gerektiğini akla dayatmaktadır. İkinci görüşü savunanlar ise, unutulmuş yapılan kötü bir eylemden sonra, ceza verilmesinin abes olduğunu gerekçe olarak göstermişlerdir (Kahraman, 2013). Bu konuyla bağlantılı olarak, gelenekte, Âdem’in yasak ağaca dokunmakla günah işleyip işlemediği konusunda uzun tartışmalar yapılmıştır. Bir kısmı, ismet sıfatı gereği, günah işleminin imkânsız olduğunu ispat etmeye çalışarak ya da günahtan sonra peygamber olduğunu iddia ederek ismet sıfatını kurtarmaya çalışırken, bir

kısmı zulüm kelimesini literal manasında alarak, zulüm için açık bir günahın, büyük bir günahın olması gerektiğini savunmuşlardır (bk. Kahraman, 2013). “nesiye” kelimesinin etimolojik analizini yapan Kurt (2013), kelimenin terk etmek manasına geldiğini, unuttu yorumunun ismet doktrini ile alakalı olduğu görüşünü desteklemiştir. Kurt (2013), bazı Mutezile bilginlerinin, Âdem’in peygamber olmadığını iddia ederek durumu kurtarmaya çalıştığını, bazılarının ise israiliyat haberlere başvurarak, Âdem’in eyleminin sorumluluğunu Havva’ya yüklediğini belirtmiştir.

Öztürk’e (2014) göre, hadisçiler ve selefi düşünce, israiliyyat konusunda, nakillerin senedinin sağlamlığını önemli görürken, kelamcılar nakilleri, kelami-itikadi hatta ideolojik ön kabullere göre değerlendirmeyi esas almışlardır. Bu tespitin, Âdem kıssası ile ilgili gelenekte şahit olduğumuz zorlama ve tutarsız yorumları açıkladığı söylenebilir.

Bundan sonraki bölümde, Kur’an’da anlatılan yasak ağacın ve düşüşün ne anlama geldiğini anlamamıza yardımcı olacağını düşündüğümüz Terör Yönetimi Kuramı ve kuram bağlamında elde edilen ampirik veriler sunulacaktır. Bir sonraki bölümde ise, Terör Yönetimi Kuramı’nın insana dair anlayışımıza kattıkları ışığında, yasak ağaç ve düşüş konusu yorumlanacaktır.

Terör/Dehşet Yönetimi Kuramı

Terör Yönetimi Kuramı (Terror Management Theory), mini teoriler, yani belli bir alanda özel bazı süreçleri ele alan teorilerin psikolojisi olan sosyal psikoloji içinde, kökeni psikanalitik ve varoluşçu psikolojinin varsayımlarına dayanan ve neredeyse tüm insan davranışını, bilinç dışı ölüm kaygısı ile açıklayan, kapsamlı, açıklayıcı ve motivasyonel bir teoridir. Kuram, Kansas Üniversitesi’nde doktora öğrencisi olan, Jeff Greenberg, Sheldon Solomon ve Tom Pyszcznki tarafından 1980’lerde geliştirilmiştir. O döneme kadar sosyal psikolojide hâkim paradigma, insanı tutkusuz bilgi işlemcileri olarak gören sosyal biliş paradigmasıdır. Terör yönetimi kuramcıları, o âna kadar hâkim sosyal psikoloji paradigmalarının, insanı, ya bir sosyal hayvan ya da gelişmiş bilgi işlemci makineler olarak gördüğünü, fakat kültürün sosyal davranış üzerindeki etkisini yeterince açıklamadıklarını gözlemişler ve kültürü de işin içine dâhil ederek, davranışın altında yatan en derin motivasyonlara yönelmişlerdir (Solomon, Greenberg ve Pyszczynski, 2004, s. 16; Greenberg ve Arndt, 2012, ss. 399-400).

Antropolog Ernest Becker’in çalışmaları, özellikle *Denial of Death (Ölümün İnkârı)* adlı eseri, bu araştırmacılara ilham kaynağı olmuştur. Varoluşçu-psikodi-

namik bir bakış açısıyla yazılan bu kitabın, neredeyse, yaşam boyu gözlenen insan eğilimlerini ve sosyal psikoloji tarafından empirik olarak test ve ispat edilmiş uyma (conformity), itaat (obedience), kendine hizmet eden yüklemeler (self-serving biases), şiddet ve ön yargı gibi konuları açıklar nitelikte olduğunu düşünmüşlerdir. Almanya'da Nazizm'in yükselişinden cinsel davranışa kadar birçok konuyu açıkladığına şahit olmuşlardır. Başlarda psikologlar tarafından ilgisizlikle karşılanan teori ilk kez 1986'da akademik yazında sunulmuştur (Greenberg ve ark., 1986). Akademik çevrelerin tepkisi karşısında araştırmacılar, argümanlarını empirik olarak test etmeye başlamışlardır (Solomon, Greenberg ve Pyszczynski, 2004, s. 15; Greenberg ve Arndt, 2012, ss. 399-400).

Terör Yönetimi kuramcıları, Ernest Becker'in çalışmalarında iki soruya yanıt bulmuşlardır. İnsanlar neden dolayı benlik saygısı (self-esteem) ile bu kadar ilgilenmektedir ve kültürel dünya görüşlerine (cultural worldviews) sıkı sıkı bağlanıp, farklılıklarla birlikte yaşamakta zorlanmaktadırlar (Solomon, Greenberg ve Pyszczynski, 2004, s. 16). Temel olarak bu iki soruyu empirik olarak test etmeye başlamışlardır. Son gelinen noktada, teoriden çıkarılan hipotezleri test eden, farklı ülkelerden 400'ün üzerinde çalışma ile güçlü bir literatür oluşmuştur (Greenberg ve Arndt, 2012, s. 400).

Teori iki basit gözlemlerle başlamaktadır. Birinci gözleme göre, insanlar, savaş-kaç (fight-flight) gibi, yaşamda kalmasını ya da kendini korumasını (self-preservation) sağlayacak birçok sistemle doğarlar. İkinci gözleme göre, bilişsel yeteneklerinden, özellikle de benlik-farkındalığından (self-consciousness) dolayı insanlar, ölümün orada durduğunun ve kaçınılmaz olarak geleceğinin farkındalığına varırlar. Bu farkındalık, yoğun kaygı (anxiety) ya da terör/dehşet yaratır. Homo sapiens, kültürel dünya görüşleri geliştirerek bu kötü durumu çözmeye çalışmıştır. *Kültürel dünya görüşleri*, gerçekliğe dair, insanlar tarafından üretilen ve grup üyeleri tarafından paylaşılan inançlardır. İnsan, kaygıyı gidermek için bir dünya görüşüne sığınır ve kendi varlığının geçiciliğini inkâr eder. Kültürel dünya görüşleri, dış gerçekliği, düzenli, stabil, anlamlı ve amaçlı bir yer olarak resmeder ve insanlara, literal (ruhun ölümsüzlüğü, ahiret, tekrar dirilme gibi) ya da sembolik (ölümü aşan kimliklere sığınma, sanat ve bilim eserleri üretme, etkileyici binalar ve anıtlar yapma, çocuk sahibi olma, mülkiyet edinme...) ya da her ikisi yoluyla ölümsüzlük vaad eder (Solomon, Greenberg ve Pyszczynski, 2004, ss. 18-19; Greenberg ve Arndt, 2012, s. 402).

İnsanlar kültürel dünya görüşlerini nasıl kazanmaktadır sorusuna teorinin yanıtı şöyledir: İnsan yavruları, diğer yaratıklar içinde, en bağımlısı ve en çaresiz olanıdır. Kültürel dünya görüşüne dâhil olma ya da sosyalleşme, ebeveynin ilk ke-

limeleri ile başlar. Bu çaresiz varlıkların tek güvenlik kaynağı, ebeveynin bakım ve sevgisidir. Çocuk büyüdükçe, sevgi ve onayı, ancak doğru şeyleri yaptığında elde edeceğini, yanlış şeyler yaptığında bunları kaybedeceğini öğrenir. Başka bir deyişle, çocuk, iyi, değerli olmakla güven, kötü olmakla korku arasında bir bağ kurar. Benlik saygısı (self-esteem), yani değerli olduğunu hissetmenin kaygıya karşı tampon görevi burada başlar. Çocuk biraz daha büyüdüğünde, ebeveynin koruyuculuğunun sınırlı olduğunu öğrenmeye başlar. Bu noktada, çocuk güvenlik kaynağını yavaşça, ebeveyninden daha kuvvetli kaynaklara, tanrıya, siyasi-dinsel bir kişiliğe, kahramanlara ya da ebeveyninin bile güvenlik kaynağı olan “kültüre” çevirir (Solomon, Greenberg ve Pyszczynski, 2004, s. 21; Greenberg ve Arndt, 2012, ss. 402-403). Bu teoriye göre, benlik saygısı ihtiyacı evrenseldir. Yani dünyanın her yerinde insanlar, anlamlı bir hayat içinde, kendi kültürlerinin değerli bir katılımcısıdır. Diğer taraftan, kültür tarafından reçete edilen standartların içselleştirilmesi ile ortaya çıkmasından dolayı, benlik saygısını sağlayan davranış ve nitelikler kültürden kültüre farklılık göstermektedir (Solomon, Greenberg ve Pyszczynski, 2004, s. 19).

Bu teoriye dayanarak, Solomon ve arkadaşları (1991) iki temel hipotez oluşturmuşlardır. Birincisi, benlik saygısı ve kültürel dünya görüşü, ölümlülükten kaynaklı kaygıya karşı tampon (anxiety buffer) görevi görüyor ise, kişi, psikolojik güvenliği için, benlik saygısını yüksek tutma eğiliminde olacak ya da benlik saygısını düşüren durumlarda, kendisini savunma ihtiyacı duyacaktır. İkincisi, benlik saygısı ve dünya görüşleri, nihai olarak kırılğan sosyal yapılar olduğundan, kişi, kültürel dünya görüşüne ya da kendilik değerine karşı tehdit yaratan durumlara olumsuz tepki (aşağılama-küçümseme, asimilasyon, uyumsama, yok etme-öldürme) verecektir ki bu gruplar arası çatışma ve ön yargıya temel oluşturacaktır. Farklı olan kişi ya da kişiler, içkin olarak tehdit edicidir ve bu kişilere karşı dört farklı defans geliştirilir. Birincisi, aşağılama-küçümseme yolu ile alternatif inançları bertaraf etmedir. İkincisi, asimilasyon yolu ile farklı olanın yanlış olduğunu, dolayısı ile aydınlatılması gerektiğini düşünerek bertaraf etmedir. Misyonerlik faaliyetleri böylesi bir çabadır. Üçüncüsü, uyumsama (accomodation) yolu ile, alternatif dünya görüşünün çekici taraflarını, kendi dünya görüşüne entegre etmedir. Son olarak da yok etme (annihilation) yolu ile alternatif dünya görüşünü yok etmedir (akt. Greenberg ve Arndt, 2012, s. 404).

Terör yönetimi deneylerinin klasik prosedüründe, bir grup kişiye, ölümle ilgili “Öldüğünüzde size ne olacağını yazınız” ve “Kendi ölümünüzü düşününce ne hissedersiniz?” gibi iki soru sorarak (Rosenblatt ve ark., 1989), ölüm korkusu ölçeği verilerek (Rosentbaltt, 1989; Mikulinecer ve Florian, 1997), mezarlara-cenaze evine

yakın bir yerde çalışmayı yürüterek (Pyszczynski ve ark., 1996), kanlı bir otomobil kazası filmi göstererek (Nelson, Moore, Olivetti ve Scott, 1997) ya da ölümü çağrıştıran şeyleri subliminal olarak sunarak (Arndt, Greenberg, Pyszczynski ve Solomon, 1997), ölümlülük belirginleştirilir (Mortality Salience: MS) ve bu grup, nötr bir uyarıcının belirginleştirildiği bir gruba, bağımlı değişken üzerinden karşılaştırılır.

Yüzlerce deneysel çalışma Terör Yönetimi Kuramı'ndan çıkarılan hipotezleri desteklemiştir. Örneğin, ölümlülüğü hatırlatılan kişiler, dünya görüşlerini doğrulayanlara karşı olumlu, dünya görüşünü çürütmeye çalışanlara karşı olumsuz tepkiler vermişlerdir. Mesela, ölümlülüğün hatırlatılması durumunda, Hristiyanlar Yahudileri, Amerikalılar, Amerikayı eleştirenleri, Almanlar, yabancı ürünleri daha negatif değerlendirmişlerdir. Yine, ölümlülüğün hatırlatılması ile birlikte, politik olarak farklı kişilere karşı daha fazla saldırgan davranılmıştır. Diğer taraftan, ölümlülüğün hatırlatılması, kahramanlara, ulusal futbol takımına, dindaş kişilere, değer verilen kurumlara daha olumlu tepkiler verilmesine neden olmuştur. Ölümlülüğün hatırlatılması ayrıca, benlik saygısını yükseltme ihtiyacını artırmıştır. Yine, fiziksel gücün gösterilmesi, görünüme odaklanma, zenginliğe ve şana-şöhrete daha fazla önem vermeye neden olmuştur (bk. Greenberg ve ark., 2008).

Örnek verecek olursak, Greenberg ve arkadaşları (1990), Hristiyan katılımcıların hem Hristiyan hem de Yahudi hedefi değerlendirdiği bir çalışmada, ölümlülüğün belirginleştirildiği grubun, Hristiyan öğrencileri daha olumlu, Yahudi hedefi ise olumsuz değerlendirdiklerini, kontrol grubunda ise, herhangi bir fark çıkmadığını göstermişlerdir. Farklı katılımcılarla ve farklı bağımsız değişkenlerle yapılan birçok çalışma, aynı sonuçları bulmuştur (örn. Aksüt ve Çiçek, 2008; Kökdemir ve Yeniçeri, 2010; Mikulincer ve Florian, 1997; Rosenblatt, Greenberg, Solomon, Pyszczynski ve Lyon, 1989).

Bütün bu deneyler, MS etkisinin, insanların ölümü hatırlamasından dolayı ortaya çıkan negatif duygu durumundan ya da bilinç düzeyinde hissettikleri bir kaygıdan kaynaklanmadığını açıkça göstermiştir. Daha sonra da göreceğimiz gibi, ölümlülüğün belirginleştirilmesi sonucu çıkan etkiye neden olan, bilinç dışı ölüm düşünceleridir. Yine Rosenblatt ve arkadaşları (1989), bu etkinin fizyolojik uyarılmadan da kaynaklanmadığını göstermiştir. Özellikle bu bulgu, ölüm kaygısının tamamen bilinç dışı işlediğini göstermektedir.

Bu deneylerin bir diğer önemli bulgusu ise, ileri tarihli bir sınav, topluluk önünde konuşma, üniversite ile ilgili kaygılar, başarısızlık, bir araba kazası yaşama, sosyal dışlanma, dış ağrısı ya da fiziksel ağrıyı düşünenin, ölümlülüğün ha-

tırlatılması sonucu ortaya çıkan etkiyi yaratmıyor olmasıdır (Solomon, Greenberg ve Pyszczyński, 2004, s. 23). Bu bulgu, Terör Yönetimi Kuramı'nı ortaya atanlar tarafından, ölümün gelecekte vaki olması kaçınılmaz tek olgu olmasından kaynaklandığı yönünde yorumlanmıştır (bk. Greenberg ve ark., 2008).

Ölümlülüğün belirginleşmesi ile ortaya çıkan etki, sadece tutum alanında değil, davranışsal alanda da ortaya çıkmıştır (Greenberg, Simon, Porteus, Pyszczyński ve Solomon, 1995; Ochsmann ve Mathy, 1994). Örneğin, Ochsmann ve Mathy (1994), ölümlülüğün belirginleştirilmesi ile birlikte, Alman katılımcıların Almanlara yakın, Türklere daha uzak oturduğunu göstermiştir. Yine, McGregor ve arkadaşları (1998), ölümlülüğün belirginleştirilmesinden sonra, katılımcıların politik düşüncelerine saldıran kişilere fiziksel saldırganlık sergilediğini göstermiştir. Bir diğer çalışmada, Jonas, Greenberg ve Frey (2003), ölümlülüğü belirginleştirilen kişilerin, kendi gruplarına hizmet eden hayır kurumlarına daha çok para vermelerine neden olduğunu göstermişlerdir.

Pyszczyński, Greenberg ve Solomon (1999), terör yönetiminin altında yatan bilişsel süreçleri açıklamak için *ikili süreç teorisini* ortaya atmışlardır. Buna göre, ölümün hatırlanması ya da belirgin hale getirilmesinden sonra, iki tür defans ortaya çıkmaktadır. Yakınsak ya da proximal defanslar, ölüm düşüncesi bilinçli farkındalıkta iken ortaya çıkan defanslardır ve ölüm düşüncesi derhal bastırılır ya da ölüm konusu gelecekte bir güne ertelenir. Bu defanslar rasyoneldir. Çünkü doğrudan bilinçli ölüm tehdidine karşı geliştirilir. Uzak ya da distal defanslar ise ölüm düşüncesi bilinçli farkındalıktan uzaklaştırıldıktan sonra ortaya çıkan defanslardır. Benlik saygısını artırmak ve kültürel dünya görüşüne bağlanmak bu defanslardır. Dilsel ve rasyonel olarak, ölüm düşüncesi ile ilgili değildir. Yani kişi, ölümden korktuğu için bu defansları sergilediğini bilmez.

Greenberg, Arndt, Simon, Pyszczyński ve Solomon (2000), teoriyi test etmişler ve ölümlülüğün belirginleştirilmesinden hemen sonra yakınsak defansların ortaya çıktığını, uzak defansların çıkmadığını, zihin dağıtıcı bir aradan sonra (delay), tam tersi olduğunu göstermişlerdir. Dünya görüşü defansı, kişi ölüm fikrini bilinçte tutmaya zorlandığında da kesinlikle ortaya çıkmamıştır (Greenberg, Pyszczyński, Solomon, Simon ve Breus, 1994).

Yine ölümlülüğün belirginleştirilmesinden hemen sonra, ölüm düşüncelerinin zihinde erişilebilirliğinin çok düşük olduğu (bastırmadan dolayı), ara verdikten sonra ise, zihinde erişilebilirliğin arttığı (muhtemelen bastırma ortadan kalkıyor) gözlenmiştir ki bu dünya görüşü defansına neden olan şeydir (Arndt, Greenberg,

Solomon, Pyszczynski ve Simon, 1997). Kültürel dünya görüşü savunması, örtük (implicit) ölüm düşüncelerinin azalmasını sağlamaktadır (Arndt ve ark., 1997; Harmon-Jones ve ark., 1997). Şunu belirtmek gerekir ki, ara verdikten sonra, ölüm düşüncelerinin zihinde erişilebilir olması, deneğin bu düşüncelerin farkında olduğu anlamına gelmemektedir. Bilakis, bu süreç bilinç dışıdır.

Ölümlülüğün hatırlatılması ve benlik saygısı arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar, benlik saygısı anlık olarak yükseltildiğinde ya da benlik saygısı yüksek kişilerde, dünya görüşü savunmasının ortaya çıkmadığını (Harmon-Jones ve ark., 1997; Arndt ve Greenberg, 1999); ölümlülük belirginleştirildiğinde kişinin yaşadığı kültür içerisinde, benlik saygısı ile ilişkilendirilen davranışları yapma sıklığının arttığını (Cihan, 2013; Greenberg, Simon, Pyszczynski, Solomon ve Chatel, 1992; Taubman-Ben-Ari, Florian ve Mikulincer, 1999) fiziksel olarak fit olmayı önemli gören insanlarda, fitness niyetini artırdığını (Arndt, Schimel ve Goldenberg, 2003); insanlar, ölümden sonra bilincin devam edeceğine dair bilimsel kanıt olduğuna inandırıldığında, benlik saygısını artırmaya yönelik savunmaların ortadan kalktığını (Dechesne ve ark., 2003) göstermiştir. Bu çalışmalar, benlik saygısını yükseltme eğiliminin, ölüm kaygısına karşı bir tampon görevi gördüğünü göstermektedir.

Ölümlülüğün belirginleştirilmesi, bireyin, “İnsan hayvandan farklıdır.” düşüncesini daha çok desteklemesine (Goldenberg ve ark., 2001), seks gibi, insana hayvansal doğasını hatırlatan şeylere ve hayvanlara karşı daha negatif tepkiler vermesine (Goldenberg ve ark., 2000; Goldenberg, Cox, Pyszczynski, Greenberg ve Solomon, 2002) ve vahşi doğa manzaralarına (işlenmemiş tabiat fotoğraflarına) karşı daha negatif tepkiler vermesine (Koole ve Van den Berg, 2000, 2005) neden olmaktadır. Son bulgu ile bağlantılı olarak, Koole ve Van den Berg (2004), modern toplumların çevre problemleri yaratmasının altında, doğanın ölümlü ilişkilendirildiği gerçeğinin yatıyor olabileceği çıkarımını yapmışlardır.

Önemli bir çalışma serisi, ölümün belirginleştirilmesinin, iç grup özdeşimini artırdığını göstermiştir (Arndt, Greenberg ve Cook, 2002; Dechesne, Greenberg, Arndt ve Schimel, 2000; Dechesne, Janssen ve van Knippenberg, 2000). Yani, ölüm düşüncesi, kişinin ait hissettiği gruba daha çok bağlanmasına, onu daha çok savunmasına neden olmaktadır. Jonah, Schimel, Greenberg ve Pyszczynski (2002), ölümün belirginleştirilmesinin, değer verilen yardım kurumlarına karşı daha cömert davranmayı artırdığını göstermiştir. Ölümlülüğün belirginleştirilmesi ile birlikte, dış gruba karşı negatif tutum ve saldırgan tepkilerin arttığını daha önce belirtmiştik.

Bir önemli bulguya göre, ölümlülüğün belirginleştirilmesi, kişilerin maddi zenginlik ve sahip olma arzularını artırmaktadır (Kasser ve Sheldon, 2000). Tahmin

edileceği gibi, maddi zenginlik de ölümlülüğe karşı bir savunmadır ve kişiye güven-
de olduğu duygusu vermektedir.

Becker (1973), *Ölümün İnkârı* adlı kitabında, ölüm korkusunun en korkunç yıkıcı sonuçlarının şeytani güdülere sahip kişilerce değil, iyi bir şey yaptığını düşün-
nenlerce yaratıldığını vurgulamak için “Kan akıtanlar kötü güdülere sahip olanlar
değil, büyük liderlere, Tanrı’ya ve ülkeye hizmet edenler olmuştur.” demektedir.
Yine Becker (1975), günah keçisi yaratarak da ölüm kaygısının maskelendiğini be-
lirtir. Ona göre, kötülüğe karşı gösterilen kahramanlık savaşları, ölümü aşmanın iyi
bir yöntemidir. Katı dünya görüşleri ve liderlere sıkı sıkı bağlılık, ölüm korkusunun
tezahürleridir. Cohen ve arkadaşları (2004), ölümlülüğün hatırlatılması ile birlikte,
iç grubun yüceliği gibi basit bir düşünceyi pazarlayan lider ve ideolojilere bağlılık
oranının arttığını göstermiştir.

Pyszczynski ve arkadaşlarının (2006), ölümlülüğün belirginleştirilmesi ile bir-
likte kişi, kültürü tarafından şeytan ilan edilen birilerine karşı şiddet gösterilmesi-
ni iyi karşılar mı sorusuna yanıt aradıkları çalışmalarında, İranlı bir grup öğrenciye
ölümlülükleri hatırlatıldı ve bir grup İranlı öğrenci ise kontrol grubu olarak atan-
dı. Sonra, hipotetik iki öğrenciden birini tercih etmeleri söylendi. Öğrencilerden
biri, Amerika’ya karşı intihar bombalama eylemlerini destekliyor idi. Diğerinin ise,
Amerika ile ilgili konularda barışçıl tutumları vardı. Kontrol koşulundaki İranlılar,
barışçıl olanı tercih ederken, ölümlülüğün belirginleştirildiği koşuldaki öğrenciler
intihar bombalamalarını destekleyen öğrenciyi tercih etmiştir. Pyszczynski ve ar-
kadaşları (2006), bir diğer koşulda, tutucu ve liberal öğrencilere, Amerika’nın Orta
Doğu’da, nükleer silah kullanma gibi aşırı müdahalelerini destekleyip destekleme-
diklerini sormuştur. Ölümlülüğün belirginleştirildiği koşulda, özellikle konservatif
öğrencilerin bu eylemleri destekleme oranının arttığı gözlenmiştir.

Kısacası Terör Yönetimi çalışmaları, ölümlülüğün hatırlatılması ile birlikte,
farklı diğerlerine daha negatif davranıldığını, biz iyiyiz diğerleri kötü gibi bir dünya
görüşünün tetiklendiğini ve kötülüğe karşı mücadele düşüncesi ile zulümlerin meş-
rulaştırıldığını ima etmektedir.

Ölüm gerçeği, her insanın kaçınılmaz sonudur ve yukarıda da görüldüğü gibi,
bilinç dışı ölümden kaçma girişimleri bazı durumlarda insanlığa pahalıya mal ol-
maktadır. Ölümden kaçış psikolojisinin sonuçlarının iyi ya da kötü olması, içinde
yaşanılan kültürel dünya görüşü ile yakından alakalıdır. Bazıları, üyelerine, diğer
grupları küçümsemekten ve kendi grubunu gereksiz yere yüceltmeden benlik say-
gısı kazandırma yolları üreten kültürlerin zararı aza indireceğini düşünmektedir.

Farklılıklara karşı toleransın vurgulandığı, esnek, değişime açık, başkalarına zarar vermeden benlik saygısı kazandıran kültürler bu konuda başarılıdır (Solomon, Greenberg ve Pyszczynski, 2004, ss. 29-30). İçinde yaşanılan kültürün, güvenli ve sürekli olması da terör yönetimi etkisini azaltmaktadır (Greenberg ve Arndt, 2012, s. 410). Yakın diğerleri ile güvenli ilişkiler kurmak da ölüme karşı defansif tepkileri azaltmaktadır (Mikulincer ve ark., 2003; Weise ve ark., 2008). Açık fikirlik, tolerans ve merhametin desteklediği dünya görüşleri defansif tepkileri azaltmaktadır. Bu konuda, Greenberg ve arkadaşları (1992), çalışmalarında, toleransın hazırlandığı (prime edildiği) ya da yapısal olarak toleranslı kişilerin, ölümlülüğün belirginleştirilmesi sonrası, kendi inançlarını tehdit eden insanlara karşı küçümseme tepkisi göstermediklerini bulmuşlardır. Rothschild ve arkadaşları (2009), merhamete dayalı dinsel değerleri hatırlamanın (prime), terör yönetimi etkisini azaltıp azaltmadığını araştırdıkları bir çalışmada, fundamentalist bireylerin, kontrol koşulunda ister nötr bir mesaj hatırlatılsın, ister merhamete dayalı bir mesaj hatırlatılsın, saldırgan dünya görüşü defansı sergilediğini, fakat ölümlülüğün hatırlatıldığı koşulda, merhamete dayalı dinsel mesajlar hatırlatılan fundamentalistlerin, bu savunmalarında ciddi bir azalma olduğunu bulmuşlardır. Motyl ve arkadaşları (2011), ölümlülüğün hatırlatılmasından sonra, insanlığın ortak yanlarının (örneğin her kültürden insanların çocukluk deneyimleri gibi) hatırlatılmasının, ölümlülüğün belirginleştirilmesi sonucu ortaya çıkan ön yargı ve düşmanlık tepkilerini azalttığını göstermiştir. Bu bağlamda bireye, insanlığın ortak yanlarını hatırlatmak, terör yönetiminin olumsuz etkilerini aza indirmekte önemlidir.

Terör yönetimi kuramı ve kurama dayalı elde edilen bulguları gündelik dille şöyle özetleyebiliriz: Bilinçli varlıklar olarak, gazetede, televizyonda ve doğrudan hayatın içinde gördüğümüz ölümlerle birlikte, kendi sonluluğumuzu hatırlamaktayız. Kendi ölümlülüğümüzü hatırlar hatırlamaz ilk verdiğimiz tepki, ya hemen zihnimizi başka yere çevirmek ya da "Öleceğim ama henüz değil." gibi bir his ya da doğrudan bastırmadır (unutma). Ölümlülüğümüze dair düşünceleri bilinçli farkındalığımızdan uzaklaştırsak da, bilinç dışında bu düşünceler işlemeye devam etmektedir. Bunun yarattığı kaygıyı, içinde yaşadığımız kültüre sığınarak ve o kültürü, grubu, ideolojiyi, dini yücelterek, benlik saygımızı artırarak azaltmaktayız. Kültürümüze, grubumuza, inancımıza, ideolojimize, liderimize, bize ait olan herhangi bir şeye karşı tehdit olarak gördüğümüz şeyleri ise yok etme eğilimindeyiz.

Bir sonraki bölümde, Terör Yönetimi Kuramı ve araştırmalarının insana dair anlayışımıza kattıkları çerçevesinde Kur'an'da anlatılan yasak ağaç ve düşüş konusu yorumlanacaktır.

Terör Yönetimi Kuramı ve Yasak Ağaç

Daha önceki bölümlerde görüldüğü gibi, Âdem kıssasını tarihsel bir gerçeklik gibi tasavvur etmek ya da tarihsel bir gerçekliği olsa bile, anlatıyı sembolizmden bağımsız olarak okumak bir takım tutarsızlıklarla, içinden çıkılmaz ve zorlama yorumlarla sonuçlanabilmektedir. Bununla birlikte, Âdem kıssası ister tarihsel bir anda gerçekleşmiş bir olay olsun, ister kurgusal yolla bir hakikati anlatan mitik nitelikli bir anlatı olsun, inanan birey için ahlaki bir anlam içermektedir. Hem eski hem çağdaş ilahiyatçılar (bk. Demir, 2014; Demirci, 2006; Okumuş, 2013; Öztürk, 2004a; Tatar, 2009; Söylemez, 2014), Kur'an'ın temel hedefinin tarih ya da masal anlatma olmadığı, bir yol gösterici olarak etik bir yaşamın yollarını gösterdiği hususunda hemfikirdir. Öztürk (2014), kıssa dilinin her bilişsel seviyede insana hitap etme özelliği olduğunu, Tatar (2009) ise kıssaların, hakikati “şimdi ve burada”ya ve sadece eskilere değil “tüm insanlığa” taşınmanın bir yolu olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda, Düzgün'ün (2004) de belirttiği gibi “Âdem kıssası, şu an yaşayan, her an düşen ve kendisine vahiyle ve sağduyuyla yeniden normalleşmenin yolları gösterilen insanın hikâyesidir”. Bu düşüncelerden hareketle, bu bölümde, yasak ağaç sembolünün, şimdi ve burada var olan, bir birey olarak toplumsal yaşamına devam eden her bir insan (Âdem) için ne anlama gelebileceği tartışılacaktır. Tefsir ve rivayet edebiyatında yer yer karşılaştığımız “O ağaç ne ağacı idi, buğday mı idi, meyve türü mü idi?” boyutundan ziyade, dokunulması zulümle sonuçlanan (Bakara, 35; Araf, 19) ve çıplaklığını cennet yaprakları örtse bile (Araf, 22; Taha, 121), sonuçları ancak ilahi yönlendirme ile bertaraf edilebilen ağaç üzerine odaklanılacaktır (Taha, 123; Bakara, 38; Araf, 26).

Hem Kur'an metninden, hem de daha önce aktarılan yorumlardan, Âdem'in, eşi ile birlikte yaşadığı yerin dünyada, bolluk ve bereket içinde, açlığın, susuzluğun, zahmetin (Taha, 118-119) olmadığı bir bölge olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarının hepsinden istifade etmeye müsaade verilen, olabildiğince problemsiz, cennet gibi bir yerleşim yeri, köy, kasaba, şehir ya da dünyadır bu yer. Yasak olan, yaklaşılmaması Tanrı tarafından istenmeyen tek bir şey vardır ve ona yaklaşmak, zalimlerden olmak (Bakara, 35; Araf, 19) ya da Tanrı'ya isyan etmek ve böylece azgın olmakla sonuçlanmaktadır. İblis ya da bir sıfat olarak şeytan, ister ontolojik bir varlığa sahip olup insana dışarıdan, fark etmediği bir yerden fısıldasın, ister tamamen sembolik olsun ve insanın iç âleminde, bilinçli farkındalığının dışında bir potansiyel olarak fısıldasın, Âdem'i o ağaca dokunmaya sevk etmiştir ve her bir insanı da sevk etmeye çalışmaktadır. Âdem, her bir insanın hakikatine işaret eden bir genel isim ise, bu ismin işaret ettiği tarihte yaşamış ve şu anda yaşayan insanlara, şeytanının dışarı-

dan, görünür bir şekilde fısıldadığı henüz bilinçli farkındalık düzeyinde kimse tarafından gözlenmemiştir. Öztürk'ün (2005) de belirttiği gibi, şeytan, aktif ve sürekli bir gücü ifade ediyor ise şeytanın vaadi, Âdem'in bilinci açısından, kendi içinden gelen bir sestir. Bu bağlamda, yasak ağaca meyletmemizi ya da arzu duymamızı sağlayan süreç, kendi psişemizde gerçekleşmektedir. Terör Yönetimi Kuramı ve çalışmaları bu psişik sürecin nasıl işlediğini açıklayarak, yasak ağaç, cennetten kovulma ve dünyanın zulümle-kötülükle dolması anlayışımıza katkıda bulunmaktadır.

Terör Yönetimi Kuramı'na göre, insanı davranışa yönlendiren en temel motivasyon ölümden kaçıştır. En temel varoluşsal gerçeklik olan ölümlülük, insan bilinci tarafından fark edildiğinde, kaygı ortaya çıkmaktadır. Kaygı literal ya da sembolik ölümsüzlük vaadinde bulunan kültürel dünya görüşlerine, içeriği ne olursa olsun sığınarak ve anlamlı bir katılım sağlayarak (benlik saygısı kazanarak) azaltılmaktadır. Bu nedenle, kültürel dünya görüşüne, dolayısı ile benliğe karşı tehdit olarak algılanan diğer dünya görüşleri yok edilerek ölümün tehdidi azaltılmaktadır. (Solomon ve ark., 1991; Solomon, Greenberg ve Pyszczynski, 2004; Greenberg ve Arndt). Bu anlayıştan hareketle, Âdem kıssasında, Tanrı'nın yasakladığı ağacın, sembolik olarak, doğasında fanilik olan insanın, dünya yaşamında (cennette) ölümsüz olma arzusu ve çabalarını ifade ettiğini söyleyebiliriz. Kıssada, ağacın ne anlama geldiği, kötülüğün sembolü olarak görülen şeytanın ifadeleri içinde açıkça görülmektedir. Şeytan, Âdem'e "Rabb'inizin sizi şu ağaçtan uzak tutması, iki melek olmayasınız yahut ölümsüzler (ebediler) arasına katılmayasınız diyedir." (Araf, 20), "Sana, sonsuzluk ağacıyla, eskimez-çökmez-sona ermez mülkü (saltanatı) göstereyim mi?" (Taha, 120) demektedir. Ağaç, melekler gibi olma, ölümsüz olma, sonsuz-ebedi olma ve sonsuz bir mülke (saltanata) sahip olmaya yönelik arzu ve bu arzudan doğan girişimleri temsil etmektedir. Buna göre, kötülüğü sembolize eden şeytan, kişiyi (Âdem'i) tam olarak, en temel kaygısından, fanilik gerçeği ile ölümsüzlük arzusu arasındaki gerilimden doğan kaygıdan yakalamaktadır.

Kıssada, şeytanın "melekler gibi olmayasın..." ifadesine karşı Âdem'in kolayca kanması, insanda, melekler gibi olma arzusunun olduğunu ya da kendi ölümlü doğasından uzaklaşma arzusu olduğunu ima etmektedir. Terör Yönetimi çalışmalarının da gösterdiği gibi, insan, kendisine sonlu olduğunu hatırlatan özelliklerinden kaçma eğilimindedir (Goldenberg ve ark., 2000; Goldenberg, Cox, Pyszczynski, Greenberg ve Solomon, 2002) Ayrıca, Cahilliye Arapları için meleklerin de ulhiyette bir payı olduğu hatırlanmalıdır (Söylemez, 2015). Yani meleklerle benzemek, bir tür Tanrı'ya benzemek, Tanrı gibi sonsuz ve ölümsüz olmak anlamını da çağrıştırmaktadır. Âdem'in sonsuzluk, bitmek tükenmek bilmez bir mülk ve saltanat

telkinine kanması, bir tür Tanrı olma arzusuna ve bu yolla ölümü yenme, ölüme karşı bir kalkan oluşturma arzusuna işaret eder. Kısacası, Tanrı'nın Âdem'e verdiği ahd, "Sana secde ettirdim, üstün özelliklerin var, fakat sen Tanrı değilsin, Tanrı gibi olmaya kalkışma, ölümlüsün, öleceksin"dir diyebiliriz. Zaten, Tanrı gibi ölümsüz olma iddiası bir aldatmacadır ve ölümlülükle gerçekten yüzleşen herkes, bu gerçek karşısında çırılçıplak ortada kaldığını hissetmektedir. Bu bağlamda, İbrahim Sure'sinin 22. Ayeti, ahd, şeytanın boş vaatleri, çırılçıplak ortada kalma, suçluluk ve suçluluğu gidermek için cennet yaprakları ile kendilerini örtme gibi Kur'an ifadelerini açıklar niteliktedir diyebiliriz: "Gerçek şu ki, Allah size gerçekleşmesi mukadder bir söz vermişti (ölüm). Bense size birtakım vaatlerde bulundum (ölümsüzlük) ama sizi yüzüstü bıraktım. Sizin üzerinizde hiçbir etkim yoktu. Ben sizi sadece [kötülüğe] çağırdım; siz de bu çağrıya icabet ettiniz. Bu yüzden beni suçlamayın, yalnızca kendinizi suçlayın." (İbrahim, 22).

Kissaya göre, Tanrı bu ağaca yaklaşmayı yasaklamıştır ve yaklaşılması durumunda zalimlerden olunacağını belirtmiştir (Şu ağaca yaklaşmayın zalimlerden olursunuz., Bakara, 35; Araf, 19). Başka bir deyişle, insanın, melekler gibi olma, ölümsüz olma, sonsuz bir mülkiyete ve hükümlüğe sahip olma arzu ve çabalarını yasaklamıştır. Eskilerden bazıları yasaklanan ağacın "ebedilik ağacı" olduğunu belirtmiş olsa da, pratik hayatta ebedilik ağacının yıkıcı sonuçlarını somutlaştırmamışlardır. Terör Yönetimi Kuramı, özellikle, yasak ağaca yaklaşılması sonucu ortaya çıkacağı bildirilen zulmün ve yıkıcılığın nasıl bir süreç ile gerçekleştiği hususunda aydınlatıcı olmaktadır. Ulutürk (1990) "Zulüm bir şeyi kendi yerinden başka yere koymak ya da bir şeyi yerine koymamak anlamındadır ve bu konuda tüm klasik Arap lügatçileri hemfikir." demiştir. Kısacası zulüm haksızlıktır, bir şeye hakkını vermemektir. Ölümlü bir varlığın, ölümsüzlük arzusuna kapılması bir tür zulümdür. Ölümlü bir varlığın ölümsüzlük çabaları, popüler anlamda zulüm diye nitelediğimiz, insan öldürme, şiddet, doğayı tahrip, ırkçılık, soykırım ve daha nice zulümlere de kaynaklık etmektedir. Irkçılık, bir ırka, zaten hakkı olan bir şeyi vermemektir ve ırkçılık yapan da kendi ırkına hak ettiğinden fazlasını vermeye kalkışır. Doğayı tahrip, doğayı olması gerektiği gibi kullanmamaktır. Bir önceki bölümde aktarıldığı gibi, Terör Yönetimi çalışmaları, bir ölümden kaçma stratejisi olarak iç grup yanlılığının arttığını (Arndt, Greenberg ve Cook, 2002; Dechesne, Greenberg, Arndt ve Schimel, 2000; Dechesne, Janssen ve van Knippenberg, 2000), dış grupların tehdit olarak algılandığını, dış gruba karşı hem tutum hem de davranış düzeyinde olumsuz tepkilerin ortaya çıktığını, (Ochsmann ve Mathy, 1994; Greenberg, Simon, Porteus, Pyszczyński ve Solomon, 1995; Mikulincer ve Florian, 1997; McGregor ve ark., 1998; Rosenblatt, Greenberg, Solomon, Pyszczyński ve Lyon, 1989) vahşi

doğaya ve hayvanlara karşı daha olumsuz tutumlar geliştiğini (Goldenberg ve ark., 2000; Goldenberg, Cox, Pyszczynski, Greenberg ve Solomon, 2002; Koole ve Van den Berg, 2000, 2005) göstermektedir. Toplumsal hayat birçok büyük ve küçük gruptan ve bu gruplarla ilişkili dünya görüşlerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda, ölümden kaçış stratejisi olarak dünya görüşlerine sığınmak büyük toplumsal zulümlere neden olmaktadır

Âdem kıssasında bahsedilen düşüş ya da kovulma olayı ile, ölümlülükten kaçmak gibi gerçek dışı bir hayal uğruna yaptıklarımızın yıkıcı sonuçları yani tüm insanlığın yemesine, içmesine ve insanca yaşamasına yetecek kadar bol kaynakları olan cennet gibi bir dünyanın (Senin burada ne acıkman söz konusudur ne de çıplak kalman. Ve sen burada ne susayacaksın ne de güneşten yanacaksın., Taha, 118-119), düşmanlıklarla, çatışmalarla, zulümlerle dolu bir yere dönüşmesi (Bir kısmınız bir kısmınıza düşman olarak aşağıya inin., Bakara, 36; Araf, 24) süreci anlatılmaktadır. Kıssada, bu düşüşe şeytan sebep olmaktadır. Şeytan, sadece gerçek dışı şeyler telkin etmektedir. Ölüm karşısında geliştirilen her türlü insan çabasının, bireyi rahatlatma ve huzur verme dışında, boş ve gerçek dışı olması nedeniyle, ölümden kaçış çabaları sadece bir kendini aldatmadır (Şeytan onlara bir aldaniştan başka ne vaad eder ki?, İsra, 64).

Terör Yönetimi araştırmalarına göre, ölümün dehşetini yenme girişimine dair süreçler bilinç dışıdır. Ölümün bilinçli farkındalıkta canlı tutulması durumunda, toplumsal facialara yol açan dünya görüşü defansı ortaya çıkmamaktadır. Ölümü hatırlayan birey, ölüm düşüncesini bilinçten uzaklaştırdıktan sonra, dünya görüşüne bir saldırı durumunda bu defansları sergilemektedir (Greenberg, Pyszczynski, Solomon, Simon ve Breus, 1994; Greenberg, Arndt, Simon, Pyszczynski ve Solomon, 2000). Kıssada, kötülüğün sembolü olarak şeytanın, insanı her taraftan kuşattığı (Onlara, önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından musallat olacağım, birçoklarını şükreder bulamayacaksın., Araf, 17), ikiyüzlü olmayanlar hariç, bazı şeyleri süslü göstererek kötülüğü yaymaya çalıştığı (Yeryüzünde onlar için mutlaka süslemeler yapacağım ve içlerinden riyaya sapmamış, samimi kulların müstesna onların tümünü kesinlikle azdıracam., Hicr, 39-40) anlatılmaktadır. Terör Yönetimi Kuramı kavramları ile konuşacak olursak, bilinç dışı ölüm düşünceleri, tutum ve davranışı yönlendirmekte ve insan bunun farkına bile varmamaktadır. Ayrıca, çoğu zaman, sergilenen eylemler yıkıcı da olsa, benlik saygısını yüksek tutma defansı ile güzel ve iyi olarak görülmektedir. Becker'in (1973) ima ettiği gibi, Tanrı, insanlık, ülke, kutsal kişiler ve bizzat iyilik adına zulümler işlenip, kutsal bir şey yapılmış gibi düşünülebilmektedir. Emek sömürüsü ile ihtiyacın çok ötesinde

mülkiyet edinen bir kişi, işçinin geçinmesine destek oluyorum diyerek benlik saygısını artırabilmektedir. Terör yönetimi araştırmaları, maddi varlığa sahip olmanın da ölüme karşı bir tampon işlevi gördüğünü göstermişlerdir (Kasser ve Sheldon, 2000). Yine, hiçbir gerçeklik değeri yokken, ırkçı ve ayrımcı tutum ve davranışlar, bu davranışları gösterenlerce iyi algılanabilmektedir.

Ölümden kaçış psikolojisi ile ilgili olduğunu düşündüğümüz bir başka konu ise, kıssada, şeytanın, kendilerine gizlenmiş çirkin yerlerini onlara açmak için girişimde bulunması, ağaçtan tadınca çirkin yerlerinin kendilerine açılması, yapraklarla örtünmek istemeleri (Araf, 20) konularıdır. Dünyada ölümsüz olma arzusu ve bunu gerçekleştirmeye yönelik girişimler kötülüklerin ve yıkıcılığın esas kaynağı olduğundan, kötülüğün sembolü olarak şeytan, çirkinliklerin kaynağı olan bu potansiyeli ya da arzuyu ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. Fakat, ölümden kaçışa dair her çaba, nihai olarak gerçekdışı olduğundan, ölümsüzlük adına ne yapılsa yapılsın (ağaca dokunma), kişi ölüm karşısında savunmasız ve çıplak kalmaktadır. Bu bağlamda, ağaca dokunma sonrası çıplaklığın fark edilmesinin, ölüm karşısında kişinin savunmasızlığının, örtünme arzusunun ise işlenen zulüm karşısında duyulan suçluluğun sembolik ifadesi olduğu söylenebilir.

Terör Yönetimi Kuramı'na göre, ölüm düşünceleri gündelik hayatta sürekli aktive edildiği için, kişi kültürel dünya görüşüne ve bu dünya görüşünü paylaşan grubuna sığınarak ölüm kaygısını yenmeye çalışmaktadır. Dünya görüşüne ve grubuna karşı tehdit algısı oluştuğunda ise yıkıcı davranabilmektedir (Solomon, Greenberg ve Pyszczynski, 2004, ss. 18-19; Greenberg ve Arndt, 2012, s. 402). Bu durum, ölümden kaçma uğruna ortaya çıkan yıkıcı tutum ve davranışların engellenip engellenemeyeceği sorusunu beraberinde getirmektedir. Terör yönetimi etkisini kontrol etme konusunda kültürün ya da bireyin kabul ettiği dünya görüşünün niteliği önem kazanmaktadır. Terör Yönetimi Kuramı, üyelerinin benlik değerini, kendini yüceltip, diğerlerini yok sayarak kazandırmak yerine, daha başka zararsız yollarla kazandıran dünya görüşleri ya da kültürlerin, ölümden kaçışın yıkıcı etkilerini azaltacağını öngörmektedir (Solomon, Greenberg ve Pyszczynski, 2004, ss. 29-30). Başka bir deyişle, kültürel dünya görüşü, grup aidiyeti ile benlik saygısını artırmayıp kuşatıcı, toleranslı, farklılıkları düşmanca görmeyen bir değer anlayışı ile kişinin ölüm kaygısını azaltırsa, gruplar arası çatışmaların azalacağı düşünülebilir. Nitekim, Motyl ve arkadaşları (2011), deneysel çalışmaları sonucunda, insanlığın ortak yönlerine vurgu yapmanın, terör yönetimi tepkilerini azalttığını bulmuşlardır. Kıssada Âdem'in düşüş sonrası, Tanrı'dan bir takım kelimeler aldığı ve tövbesinin kabul edildiği söylenmektedir. Bu durum, Tanrısal yönlendirme ile

oluşan dünya görüşlerinin, terör yönetiminin yıkıcı tepkilerini engelleyici nitelikte olabileceğini düşündürmektedir.

Terör Yönetimi Kuramı'nın kültürel dünya görüşlerinin işlevine dair söyledikleri, Âdem kıssası dışında, Kur'an'da sıkça vurgulanan ataların kültürel dünya görüşünü cazip görme ve bu kültürel dünya görüşlerine bir tehdit olarak algılanan peygamberleri yok etme çabalarını da açıklayarak, yasak ağaçtan tatmanın pratik bir yansımaları göstermektedir. Peygamber gönderilen toplulukların, "Atalarımızı neyin üzerinde buldu isek ona uyarız." (Bakara, 170), "Biz atalarımızı bir ümmet-din üzerine bulduk, onlara uyarak yol alacağız." (Zuhruf, 23) gibi savunmalarla karşılık verdiği görülmektedir. Bu karşı koyuşun bilinçli bir çıkar çatışmasının ürünü olduğu düşünülse de, o toplulukların kültürel dünya görüşlerini gerçekten iyi ve olumlu gördükleri söylenebilir. Zaten, kötü olduğuna inanılan bir kültürel dünya görüşünü kasten ve bilinçli bir şekilde tercih etmek, haddi zatında benlik saygısını düşürücü bir durumdur. Kısacası, peygamberlere karşı bu direnişin özünde, kültürün, ölüme karşı tampon işlevi yatmaktadır. Peygamberlerin sunduğu dünya görüşü, o kültüre karşı bir tehdittir. Kültürün çökmesi demek, ölüm karşısında çaresiz kalmak demektir. Bu nedenle, bireyin benlik değerini, salt iç grubu yücelterek sağlamaya çalışan kültürel dünya görüşleri, yıkıcılığa zemin hazırlamaktadır.

Sonuç olarak, yasak ağacı, dünya hayatında ölümsüz olmaya yönelik bir arzu ve bu uğurda gerçekleştirilen girişimler olarak tanımlayarak, gelenek içinde, yasak ağacın, ebediyet ağacı olduğunu düşünenlerle hemfikiriz. Yasak ağacın salt cinsel güdüyü ya da nikâhsız cinselliği temsil ettiğini düşünmek, kıssanın akışına göre, isabetli bir görüş gibi görünmemektedir. Bu anlayış, kötülüğün sembolü olarak şeytanın, yasak ağaca yönlendirirken Âdem'e söyledikleri ile bağdaşmamaktadır. Ayrıca, yasak ağaca dokunulması ile zulüm işlenmesi, cinsellik tezini isabetsiz kılmaktadır.

Sonuç

Bu teorik çalışmada, Kur'an'ın Âdem kıssasında bahsi geçen yasak ağaç meselesi, anlatımdaki sembolizm dikkate alınarak ve özellikle barındırdığı ahlaki mesajın ne olduğuna odaklanılarak psikolojik veriler ışığında yorumlanmıştır. Daha önce bazı yorumcuların değindiği ebedilik ağacı anlayışı kabul edilmiş, Terör Yönetimi Kuramı ve kuram ışığında elde edilen verilerle, ebedilik ağacının ne anlam taşıdığı ayrıntılandırılmıştır.

Çalışmada ele alınan yasak ağacın dünya yaşamında ölümsüzlük iddiası ve bunu gerçekleştirmeye yönelik eylemleri temsil ettiği savunulmuştur. Başka bir ifade ile,

insanlık, topraktan biten (topraktan yaratılma) ve iki daldan tarih boyunca büyü-yerek devam eden bir ağaca benzetilirse, insanlık ağacının bir dalında, gerçeğini, yani ölümlü doğasını içten kabul edip, muktedir olmadığını düşünüp, yaşamın her alanına karşı buna göre tavır alanlar, diğer dalında, doğasını inkar edip, ölümsüzlük ve Tanrı gibi muktedir olma iddiası ile kendini müstağni görüp (İnsan azar. Çünkü kendini müstağni görür., Alak, 5-6) yaşamın her alanına karşı ona göre tavır alanlar olagelmıştır diyebiliriz. İşte, Âdem'i (insanlığı) cennet gibi bir bahçeye koyan Tanrı, sonu zulümle, azgınlıkla ve cennetten kovulma ile sonuçlanan bu ikinci dala işareten, her şeyden bol bol ye ve iç, şu ağaca dokunma demiştir.

Yasak ağaç sembolüne dair bu yorumun nihai doğru olduğu iddia edilmemektedir. Aksine, bu yorum, psikolojik verilerin anlayışımıza kattıkları ile yapılmış bir anlama çabası olarak değerlendirilmelidir.

The Forbidden Tree: A Terror Management Perspective

Ferdi Kırac

Introduction

Throughout most of the 20th century, the relationship between religion and psychology has been largely unidirectional in the West. Psychologists have studied religion while theologians and religious experts have studied psychological theories with their own perspectives. The term “integration” began to be used in the 1950s as a way of describing theory and research that attempted to combine psychological and theological perspectives (Nelson, 2009, p. 28). The members of integration movements agreed on the idea that psychology and Christianity have the potential to illuminate each other (Ellens, 2004). Drawing on the idea that psychology and religion can help each other to understand the human nature, in this theoretical study, the symbol of the forbidden tree narrated in the Quran (forbidden fruit in Bible) was analyzed and reinterpreted in the light of Terror Management Theory, a motivational theory of social psychology. The traditional interpretations made on the symbol of the forbidden tree that has significant implications for the origin of evil in the world, were thought to be unsatisfactory to demonstrate the ethical principle that the forbidden tree conveyed. For that reason, a reinterpretation of the forbidden tree symbol in the light of contemporary knowledge was thought to be necessary.

@ Dr., Mardin Artuklu University. kiracferdi@yahoo.com.tr

© Scientific Studies Association
DOI: 10.12658/M0238
The Journal of Humanity and Society, 8(3), 2018, 118-125.
insanvetoplum.org

The Story of Adam in the Quran

The Quranic text includes different scenarios about the story of Adam spread over different passages. God creates Adam from clay and after his creation, he asks all angels to prostrate in front of Adam. All but Satan (Iblis) obey this request. For that rebellious act, Satan becomes a disbeliever and then God expels and condemns him. After his dismissal, Satan requests some time until the day of resurrection to misguide human beings and this request is accepted by God (Araf, 11-18; Bakara, 34; Hicr, 28-43; İsrâ, 64-65; Sad, 71-74). In another scenario, settlement of Adam and his wife in paradise is narrated. Adam and his wife are allowed to eat everything except a tree about which God warns them not to approach in order not to be wrongdoers. Satan comes and whispers to them saying that “Your Lord forbade that tree so that you should not be angels and immortals. Shall I show you the tree of immortality and endless power?”. After Satan’s temptations, Adam and his wife eat from that tree (Araf, 19-22; Bakara, 35-36; Taha, 118-121). Eating from the forbidden tree, God expels them from paradise and says “Go down from here as enemies to each other. There will be a habitation and province for a while on earth.” (Araf, 24).

Literalism, Symbolism, Demythologisation

There has been various interpretations made by Islamic scholars on the story of Adam. Some of the commentators read the story literally and interpret it accordingly. For instance, some asked whether the forbidden tree was a plant or a fruit without concentrating on the meaning of it (Kahraman, 2013). These literal understandings resulted in unresolvable inconsistencies about the story. On the other hand, some philosophers following Farabi and some mystics argued that the religious language was entirely symbolic (Tokat, 2009). In addition, some authors like Halefullah (1947/2002) claimed that some of the stories narrated in the Quran have a completely mythological character. Öztürk (2004a) emphasized that because the ultimate purpose of the Quran is not to tell a story and teach history, but to convey an ethical-moral principle to its followers, it is possible for the Quran to use certain mythological stories in order to teach its ethical principles better.

Interpretations on the Story of Adam

The scholars have discussed whether the Adam in the story refers to the first created man or it refers to all humanity. Those who accepted the literal understanding

claimed that he was the first man and first prophet. On the other hand, Öztürk (2004b) said that although the term Adam seemed to refer to a proper name, in most of the Quranic verses, it referred to humankind. The paradise where Adam and his wife were settled and expelled has also been matter of a discussion. Some argued that the paradise (cenneh) is a place in earth while others claimed it is the place believers will enter after death. The word cenneh is derived from the Arabic root c-n-n and according to Ragib (2012) all places in which there are plenty of trees that cover the soil are called cenneh. Those who claimed that the paradise is a place in earth suggested that if the paradise was an eternal one then there would be some inconsistencies. For instance, in Islamic thought it is believed that when a person enters paradise he or she can not be expelled from there. Also, in eternal paradise, no one commits sin and the Satan can not enter paradise (Kahraman, 2013). The forbidden tree in the story has also been a matter of discussion. For Maturidi, the forbidden tree was the tree of knowledge while for Taberi, it is the tree of immortality (Kahraman, 2013). According to Kahraman (2013), the forbidden tree symbolizes human desires like lust and gluttony. Similar to this interpretation, Aça (2009) emphasized on the sexuality and emergence of generations in his interpretation. In our view, these interpretations can not explain the meaning of forbidden tree and the fall or the dismissal of Adam from the paradise.

Terror Management Theory

Based on the psychoanalytic and existential theories, Terror Management Theory (TMT) was developed by Jeff Greenberg, Sheldon Solomon and Tom Pyszcznki as a comprehensive, explanatory and motivational theory that attempts to explain a wide range of human behaviors as stemming from unconscious death anxiety. According to TMT, human beings are equipped with certain systems for survival and self preservation as well as cognitive capacities like self consciousness that make the humans aware of the inevitability of death. This awareness of mortality creates intensive anxiety or terror. In order to alleviate anxiety, Homo Sapiens developed cultural worldviews which describe the external reality as stable, purposefull and meaningful and offers literal or symbolic immortality to its believers. (Solomon, Greenberg, & Pyszczynski, 2004; Greenberg & Arndt, 2012). Solomon et. al. (1991) derived two basic hypotheses from TMT. Since cultural worldview and self esteem, meaningful participation in an accepted cultural wordview, serve as a buffer against the anxiety resulting from the awareness of mortality, the first hypothesis assumes that individuals will be motivated to maintain a high self esteem

to buffer against anxiety and when their self esteem is threatened, they will feel constrained to defend themselves. Second hypothesis assumes that the individual will respond negatively (degrading, assimilation, adaptation and annihilation) to the persons and the situations that threaten their worldview and thus self esteem. A large number of experimental studies successfully provided empirical evidence to the mortality salience effect (e.g., Rosenblatt, Greenberg, Solomon, Pyszczynski, & Lyon, 1989; Greenberg et. al., 1990; Greenberg, Simon, Pyszczynski, Solomon, & Chatel, 1992; Greenberg, Simon, Porteus, Pyszczynski, & Solomon, 1995; Ochsman & Mathy, 1994; Mikulincer ve Florian, 1997; Taubman-Ben-Ari, Florian, & Mikulincer, 1999 ; Kasser & Sheldon, 2000; Arndt, Schimel, & Goldenberg, 2003; Cohen et. al., 2004; Pyszczynski et. al., 2006; Aksüt & Çiçek, 2008; Kökdemir & Yeniçeri, 2010; Cihan, 2013). To sum up, terror management research implies that unconscious death thoughts make individuals to react negatively to different others (though they respond positively to their in-groups) by triggering “a good me and bad others kind of thinking” and convincingly explains the roots of evil actions in the world.

The Terror Management Theory and The Forbidden Tree

Both classical and contemporary Islamic theologians (see, Demir, 2014; Demirci, 2006; Okumuş, 2013; Öztürk, 2004a; Tatar, 2009; Söylemez, 2014) have agreed on the idea that the Quran is not a book of history but a book of ethics and moral ordinances that shows the moral and ethical principles to believers. For that reason, in our view, the story of Adam and the forbidden tree narrated in the Quran convey an ethical message to believers living here and now. In the light of the Terror Management Theory and the findings from the terror management research, we argue that the forbidden tree in the story symbolizes the human desire to be immortal like angels and all attempts to be immortal in this transient life. We derived this argument from the tempting words of the Devil (Satan) in the Quran when he says (to Adam and his wife) “Your Lord forbade that tree in order for you not to be like angels.” (Surah Araf, 20) and “Let me show you the tree of immortality and the way of endless sovereignty (power).” (Surah Taha, 120). Interestingly, these words are the words of the Devil who symbolizes all evil in the world. After Adam and his wife approach to the tree, they fall from the heaven. At this point we argue that the fall symbolizes how a world like a heaven turns into a world of evil. In fact, in the Quran, God says to Adam and his wife “if you approach to that tree, you will be wrongdoers (zalimun)”. In other words, the forbidden tree and the fall point out

the fact that human desire for immortality and human attempts to alleviate anxiety induced by the awareness of mortality underlie all of evil in the world. For that reason, as a book of ethical life, the Quran shows this basic motivational aspect of human life with the symbols of the forbidden tree and the fall and recommends its followers to face the reality of finitude instead of escaping from it at the expense of creating evil. The Terror Management Theory and research convincingly illustrate this existential process depicted in the story of Adam.

Kaynakça/References

- Aça, M. (2009). Ergenlik, cennete ikinci bir veda mı? *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 1(2), 367-81.
- Aksut-Çiçek, S. (2008). *Dindarlık ile saldırganlık arasındaki etkileşimin Terör Yönetimi Kuramı çerçevesinde İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Arndt, J. ve Greenberg, J. (1999). The effects of a self-esteem boost and mortality salience on responses to boost relevant and irrelevant worldview threats. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 1331-41.
- Arndt, J., Greenberg, J. ve Cook, A. (2002). Mortality salience and the spreading activation of worldview-relevant constructs: Exploring the cognitive architecture of terror. *Journal of Experimental Psychology: General*, 131, 307-24.
- Arndt, J., Greenberg, J., Pyszczynski, T. ve Solomon, S. (1997). Subliminal presentation of death reminders leads to increased defense of the cultural worldview. *Psychological Science*, 8, 379-85.
- Arndt, J., Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynski, T. ve Simon, L. (1997). Suppression, accessibility of death-related thoughts, and cultural worldview defense: Exploring the psychodynamics of terror management. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 5-18.
- Arndt, J., Schimel, J. ve Goldenberg, J. L. (2003). Death can be good for your health: Fitness intentions as a proximal and distal defense against mortality salience. *Journal of Applied Social Psychology*, 33, 1726-46.
- Batuk, C. (2006). Âdem ve Havva'nın kitabı: Eski Ahit apokrifasında Âdem ve Havva'nın hayatı. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 51-96.
- Becker, E. (1973) *The denial of death*. New York: Academic Press.
- Becker, E. (1975) *Escape from evil*. New York: Academic Press.
- Cihan, B. (2013). *The effects of mortality salience and body-related social norms on attitudes towards diet pill* (Master Thesis). METU Graduate School of Social Sciences, Ankara.
- Cohen, F., Solomon, S., Maxfield, M., Pyszczynski, T. ve Greenberg, J. (2004). Fatal attraction: The effects of mortality salience on evaluations of charismatic, task-oriented, and relationship-oriented leaders. *Psychological Science*, 15, 846-51.
- Dartma, B. (2009). Hz. Âdem'in dışlandığı cennetin dünyası meselesi. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2, 11-22.
- Dechesne, M., Greenberg, J., Arndt, J. ve Schimel, J. (2000). Terror management and the vicissitudes of sports fan affiliation: The effects of mortality salience on optimism and fan identification. *European Journal of Social Psychology*, 30, 813-35.
- Dechesne, M., Janssen, J., van Knippenberg, A. (2000). Derogation and distancing as terror management strategies: The moderating role of need for closure and permeability of group boundaries. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 923-32.
- Dechesne, M., Pyszczynski, T., Arndt, J., Ransom, S., Sheldon, K., van Knippenberg, A. ve Janssen, J. (2003). Literal and symbolic immortality: The effect of evidence of literal immortality on self-esteem striving in response to mortality salience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 722-37.

- Demir, Ş. (2014). Sayı editöründen. *İslami İlimler Dergisi*, 9(1), 7-10.
- Demirci, M. (2006). Muhsin, *Tefsir Usulü*. İstanbul: İFAV.
- Destan, N. (2004). Cennetten kovulma motifinin semavi dinler ile bazı mitolojilerdeki (Sümer, Türk ve Yunan) görünümünü. *TÜBAR-XXXVI*.
- Düzgün, Ş. A. (2004). İlahi olanın objektifleşme alanı olarak tarih ve tarihin teolojik yorumu. *Kelam Araştırmaları*, 2(2), 57-82.
- Düzgün, Ş. A. (2012). Dinsel ve mitolojik yönleriyle cin ve şeytan algımız. *Kelam Araştırmaları*, 10(2), 11-30.
- Ellens, J. (2004a). Fundamentalism, orthodoxy, and violence. İçinde J. Ellens (Ed.), *The destructive power of religion: Violence in Judaism, Christianity and Islam, Volume 4: Contemporary views on spirituality and violence* (ss. 119-142). Westport, CT: Praeger.
- Goldenberg, J. L., Cox, C., Pyszczynski, T., Greenberg, J. ve Solomon, S. (2002). Understanding human ambivalence about sex: The effects of stripping sex of its meaning. *Journal of Sex Research*, 39, 310-20.
- Goldenberg, J., McCoy, S. K., Pyszczynski, T., Greenberg, J. ve Solomon, S. (2000). The body as a source of self-esteem: The effect of mortality salience on identification with one's body, interest in sex, and appearance monitoring. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 118-30.
- Goldenberg, J., Pyszczynski, T., Greenberg, J., Solomon, S., Kluck, B. ve Cornwell, R. (2001). I am not an animal: Mortality salience, disgust, and the denial of human creatureliness. *Journal of Experimental Psychology: General*, 130, 427-35.
- Gorsuch, R. L. (2002). *Integrating psychology and spirituality?* Westport, CT: Praeger.
- Greenberg, J. ve Arndt, J. (2012). Terror management theory. İçinde P. A. M. van Lange, A. W. Kruglanski ve E. T. Higgins (Edt.), *Handbook of theories of social psychology* (ss. 398-416). London: SAGE Publication.
- Greenberg, J., Arndt, J., Simon, L., Pyszczynski, T. ve Solomon, S. (2000). Proximal and distal defenses in response to reminders of one's mortality: Evidence of a temporal sequence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 91-9.
- Greenberg, J., Pyszczynski, T. ve Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. İçinde R. F. Baumeister (Edt.), *Public self and private self* (ss. 189-212). New York: Springer-Verlag.
- Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S., Rosenblatt, A., Veeder, M., Kirkland, S. ve Lyon, D. (1990). Evidence for terror management theory II: The effects of mortality salience on reactions to those who threaten or bolster the cultural worldview. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 308-18.
- Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S., Simon, L. ve Breus, M. (1994). Role of consciousness and accessibility of death-related thoughts in mortality salience effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 627-37.
- Greenberg, J., Simon, L., Porteus, J., Pyszczynski, T. ve Solomon, S. (1995). Evidence of a terror management function of cultural icons: The effects of mortality salience on the inappropriate use of cherished cultural symbols. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21, 1221-228.
- Greenberg, J., Simon, L., Pyszczynski, T., Solomon, S. ve Chatel, D. (1992). Terror management and tolerance: Does mortality salience always intensify negative reactions to others who threaten one's worldview? *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 212-20.
- Greenberg, J., Solomon, S. and Arndt, J. (2008). A uniquely human motivation: Terror management . İçinde J. Shah ve W. Gardner (Edt.), *Handbook of Motivation Science*, (ss. 113-34). New York: Guilford.
- Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynski, T., Rosenblatt, A., Burling, J., Lyon, D., Pinel, E. ve Simon, L. (1992). Assessing the terror management analysis of self-esteem: Converging evidence of an anxiety-buffering function. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 913-22.
- Halefullah, M. A. (2002). *Kur'an'da anlatım sanatı*. (Ş. Karataş, çev.). Ankara: Ankara Okulu Yayınları (Orijinal eser 1947'de yayınlanmıştır.)
- Harmon-Jones, E., Simon, L., Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S. ve Mc Gregor, H. (1997). Terror management theory and self-esteem: Evidence that increased self-esteem reduces mortality salience effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 24-36.

- Hood, R. W., Hill, P. C. ve Spilka, B. (2009). *The psychology of religion: An empirical approach*. New York: Guilford Press.
- Jonas, E., Greenberg, J. ve Frey, D. (2003). Connecting terror management and dissonance theories: Evidence that mortality salience increases the preference for supportive information after decisions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 9, 1181-9.
- Jonas, E., Schimel, J., Greenberg, J. ve Pyszczynski, T. (2002). The Scrooge effect: Evidence that mortality salience increases prosocial attitudes and behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1342-53.
- Karacoşkun, M. D. (2010). Fromm'un hümanistik psikoloji kuramı bağlamında Eski Ahit'te geçen peygamber kıssaları. *Milel ve Nihal*, 7(3), 73-108.
- Karaman, F. (2013). Bir tefsir-kelâm problemi: Hz. Âdem'in yasak ağaca yaklaşması. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV(27), 191-226.
- Kasser, T. ve Sheldon, K. M. (2000). Of wealth and death: Materialism, mortality salience, and consumption behavior. *Psychological Science*, 11, 348-51.
- Koç, T. (1998). *Din dili*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Koole, S. L. ve Van den Berg, A. E. (2004). Paradise lost and reclaimed: A motivational analysis of human-nature relations. İçinde J. Greenberg, S. L. Koole ve T. Pyszczynski (Edt.), *Handbook of experimental existential psychology* (ss. 88-106). New York: Guilford Press.
- Koole, S. L. ve Van den Berg, A. E. (2000). *Effects of salience and need for structure on evaluations of wild versus cultivated nature*. Unpublished data set, Free University Amsterdam.
- Koole, S. L. ve Van den Berg, A. E. (2005). Lost in the wilderness: Terror management, action orientation, and evaluations of nature. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(6), 1014-28.
- Kokdemir D. ve Yeniceri Z. (2010). Terror Management in a predominantly Muslim country. *European Psychologist*, 15(3), 165-74.
- Kurt, M. S. (2013). Peygamberlerin günahsızlığı ve nesiye, ada ve ğava kelimelerinin etimolojik incelenmesi ışığında Kur'an'daki Âdem kıssasına yeni bir yaklaşım. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(24), 189-221.
- McGregor, H. A., Lieberman, J. D., Greenberg, J., Solomon, S., Simon, L., Arndt, J. ve Pyszczynski, T. (1998). Terror management and aggression: Evidence that mortality salience motivates aggression against worldview-threatening others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 590-605.
- Mikulincer, M. ve Florian, V. (1997). Fear of death and the judgment of social transgressions: A multidimensional test of terror management theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 369-80.
- Mikulincer, M., Florian, V. ve Hirschberger, G. (2003) The existential function of close relationships: Introducing death into the science of love. *Personality and Social Psychology Review*, 7, 20-40.
- Motyl, M., Hart, J., Pyszczynski, T., Weise, D., Maxfield ve M., Siedel, A. (2011). Subtle priming of shared human experiences eliminates threat-induced negativity toward Arabs, immigrants, and peace-making. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47, 1179-84.
- Nelson, J. M. (2009). *Psychology, religion and spirituality*. New York: Springer-Verlag.
- Nelson, L. J., Moore, D. L., Olivetti, J. ve Scott, T. (1997). General and personal mortality salience and nationalistic bias. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 884-92.
- Ochsmann, R. ve Mathy, M. (1994). *Depreciating of and distancing from foreigners: Effects of mortality salience*. Unpublished manuscript, Universität Mainz, Mainz, Germany.
- Okumuş, N. K. (2013). Kur'an kıssaları kaderci anlayışa-ezeli yazgı algısına kaynak teşkil edebilir mi?. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 31-97.
- Öztürk, M. (2004a). Demitolojizasyon ve Kuran. *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1), 119-45.
- Öztürk, M. (2004b). Âdem, cennet ve düşünüş. *Milel ve Nihal*, 1(2), 151-86.
- Öztürk, M. (2005). İblis'in trajik hikâyesi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 39-65.
- Öztürk, M. (2014). Kuran kıssaları bağlamında israiliyyat meselesine farklı bir yaklaşım: Tefsirde israiliyyat karşıtı söylevin tahlil ve tenkid. *İslami İlimler Dergisi*, 9(1), 11-68.

- Pyszczynski, T., Abdollahi, A., Solomon, S., Greenberg, J., Cohen, F. and Weise, D. (2006). Mortality salience, martyrdom, and military might: The Great Satan versus the Axis of Evil. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 525-37.
- Pyszczynski, T., Greenberg, J. ve Solomon, S. (1999) A dual-process model of defense against conscious and unconscious death-related thoughts: An extension of terror management theory. *Psychological Review*, 106, 835-45.
- Pyszczynski, T., Wicklund, R., Floresku, S., Gauch, G., Koch, H., Solomon, S. ve Greenberg, J. (1996). Whistling in the dark: Exaggerated consensus estimates in response to incidental reminders of mortality. *Psychological Science*, 7, 332-36.
- Rağıp, İ. (2012). *Müfredat: Kur'an kavramları sözlüğü*. (A. Güneş ve M. Yolcu, çev.). İstanbul: Çıra Yayınları.
- Rosenblatt, A., Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynski, T. ve Lyon, D. (1989). Evidence for Terror Management Theory: I. The effects of mortality salience on reactions to those who violate or uphold cultural values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(4), 681-90
- Rothschild, Z. K., Abdollahi, A. ve Pyszczynski, T. (2009) Does peace have a prayer? The effect of mortality salience, compassionate values, and religious fundamentalism on hostility toward outgroups. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45, 816-27.
- Solomon, S., Greenberg, J. ve Pyszczynski, T. (1991) A terror management theory of social behavior: The psychological functions of self-esteem and cultural worldviews. İçinde M.P. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (ss. 93-159). New York: Academic Press.
- Solomon, S., Greenberg, J. ve Pyszczynski T. (2004). The cultural animal: Twenty years of terror management theory and research. İçinde J. Greenberg, S. L. Koole ve T. Pyszczynski (Edt.), *Handbook of experimental existential psychology* (ss. 15-36). New York: Guilford Press.
- Söylemez, M. M. (1014). Editörden. *İslami İlimler Dergisi*, 9(1), 5-6.
- Söylemez, M. M. (2015). *Cahiliye Araplarının uluhiyet anlayışı*. Ankara: Ankara Okulu.
- Tatar, B. (2009). Kur'an'da kıssaların temel anlamları üzerine felsefi notlar. *Milel ve Nihal*, 6(1), 99-111.
- Taubman - Ben-Ari, O., Florian, V. ve Mikulincer, M. (1999). The impact of mortality salience on reckless driving: A test of terror management mechanisms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 35-45.
- Tokat, Latif (2009). Dinin sembolik dili. *Milel ve Nihal*, 6(1), 75-98.
- Ulutürk, V. (1990). Kuran'ı Kerim'de zulüm kavramı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 9, 120-42.
- Weise, D., Pyszczynski, T., Cox, C., Arndt, J., Greenberg, J., Solomon, S. ve Kosloff, S. (2008) Interpersonal politics: The role of terror management and attachment processes in political preferences. *Psychological Science*, 19, 448-55.
- Wulff, D. (1997). *Psychology of religion: Classic and contemporary*. New York: Wiley.

